

RAHVUSED EESTIS

ARMEENLASED

Koostanud Armenui Kazarjan, Ita Serman
Tõlkinud Ita Serman
Toimetanud Silvi-Aire Villo
Kujundanud Maaja Kukerman
Esikaanel: Maailmakuulus dudukivirtuoos Dživan Gasparjan.
Taamal Ararat.
Fotod Aram Kazarjan

Rahvused Eestis. Armeenlased

Esmatrükk – 2009, AS Kirjastus ILO
Kordustrükk – 2010, AS TEA Kirjastus

Trükis on ilmunud Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutuse Meie Inimesed kultuuri ja noorsootöö üksuse tellimusel. Tegu on autori isiklike seisukohtadega.

Trükise väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium.

Autoriõigus kuulub Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutusele Meie Inimesed

ISBN 978-9949-17-106-4

Teostus: AS TEA Kirjastus ja trükikoda Ilotrükk

Tasuta tiraaž

SAATEKS

Kaks sajandit on möödumas ajast, mil armeenlased on võinud Eestit hakata pidama endile oluliseks paigaks. Neil ammustel aastatel saabusid siia tarkust taga nõudma esimesed armeenia noored, ja nii on see ka edaspidi olnud.

Kaks sajandit on väga pikk aeg. Poolgi sajandit on pikk aeg. Aga just selle aja kestel on praegu Eestis elavad armeenlased rajanud siia oma kodu ja võinud ennast tunda kodus.

Päev-päevalt eestlaste kõrval elades ja töötades on armeenlased osa saanud siinsest elust, tõekspidamistest ja traditsioonidest. Päev päeva järel koos eesti lastega ühist kooliteed astudes on üks põlvkond armeenlasi saanud siin täiskasvanuks.

Ent muidugi ei saa nad unustada paika, kus on sündinud ja kasvanud nende vanemad, ei saa unustada vanavanematelt kuulnud tarkuseteri ja kõiki neid rohkeid tavaid, mis on esivanematelt pärituna neile kallid.

Elutarkus, väljapeetus, rahu igas olukorras – just need kaugest minevikust pärinevad iseloomujooned on armeenlastele väga omased. Nagu ka sügav austus teadmiste ja raamatute vastu. Kas ei tundu see kõik väga tuttavlik eestlastele? Ja kas ei tekita see soovi teineteise kohta veel rohkem teada saada?

Muidugi on eestlased oma armeenia sõpradele jutustanud oma elust, aidanud neil mõista oma kombeid ja tõekspidamisi, tutvustanud olulisi paiku. Ja mõistagi on see armeenlastes tekitanud sama siirast soovi tutvustada oma ajaloolist kodumaad – üht väga ammustest aegadest pärinevat põnevat paika, kus elab maailma üks vanemaid rahvaid.

„Missugune ka poleks olnud armeenlaste saatus – ent see on olnud nukravõitu, mis ka neid ei ootaks tulevikus – nende maa jääb alati üheks huvitavamaks paigaks maakeral,” on öelnud Armeenia ajalugu ja keelt põhjalikult tundnud George Byron.

Asugemgi nüüd üheskoos väikesele tutvumisretkele, et alustuseks selle raamatukese abiga veelgi paremini mõista inimesi, kes päevast päeva elavad meie kõrval.

SISUKORD

Paiknemine ja kujunemine	7
Rahvuslipp ja -sümbolid	9
Looduslikud sümbolid	10
Kultuurisümbolid	12
Väike tähtpäevakalender	13
Loodus ja asustus	13
Vulkaanilistest ehitusmaterjalidest raviva mineraalveeni	14
Armeenlased – millised nad on?	16
Armeenlaste huumorimeel	18
Keel ja tähestik	20
Väike sõnastik	22
Rahvarõivad	22
Nimed	24
Haridus	25
Teadus	27
Kultuur	28
Kirjandus	29
Kunst	30
Muusika	32
Teater	33
Filmikunst	34
Sport	34
Vaatamisväärsused	35
Usk	37

Uskumused ja kombed	39
Kommetega seotud pühad	39
<i>Vardanank</i>	39
<i>Amanor</i>	39
<i>Surb Sargis</i>	39
<i>Avag Šabat</i>	40
<i>Trndez (Terendaradž)</i>	40
<i>Zatik</i>	40
<i>Vardavar</i>	40
Viinamarjade õnnistamine	41
<i>Khatšverats</i>	41
Armeenia pulm	41
Lapse sünd	42
Veel kommetest	43
Rahvustoidud	43
Armeenia köök	43
Baklažaanid küüslauguga (<i>skhtorats</i>)	46
Supp <i>mšoš</i>	47
<i>Dolma</i>	47
Täidetud kõrvits (<i>ghapama</i>)	48
Jerevani <i>gata</i>	48
Armeenlased maailmas	49
Armeenlased Eestis	50
Kasutatud allikad	54
Trükised	54
Internet	55

Paiknemine ja kujunemine

Armeenia asub Suur-Kaukasuse mäeahelikust lõunas, Musta ja Kaspia mere vahelisel alal. Võib öelda ka nii, et Armeenia jääb Kura ja Araksi jõe vahelisse piirkonda.

Riik piirneb idast Aserbaidžaaniga, põhjast Gruusia, läänest Türgi ja lõunast Iraaniga.

Armeenia rahva ajalooliseks kodumaaks on Armeenia mägismaa, mis kujutab endast otsekui 300 000 ruutkilomeetri suurust mägisaart. Seal võib leida rohkesti mäeahelikke ja täiesti omaette asetsevaid mäetippe. Mägismaa keskel kõrgub Ararat (5165 meetrit). Selle tipus peatus piiblilegendi järgi Noa laev.

Nüüdisaegne Armeenia hõlmab vaid mõningase osa iidsetest aladest. Selle territoorium on 30 000 ruutkilomeetrit – kõigest kolmandik kunagisest Suur-Armeenias. Just neis paigus moodustus läbi aegade püsima jäänud armeenia rahvas, just siin lõi ta rikka ja omanäolise kultuuri.

Armeenia alalt on leitud Acheuli kultuuri kiviriistu. XV–XIII sajandil eKr tekkisid neis paigus hõimuliidud.

II aastatuhande keskpaigaks olid Armeenia mägismaa asukad valmis riikluse loomiseks. I aastatuhande teisel poolel eKr jõudis armeenia rahva kujunemine põhiliselt lõpule.

IX–VI sajandini eKr tegutses Ararati tsaaririik, mis saavutas kõrge tsivilisatsiooni taseme ja jättis endast maha rikka kultuuripärandi.

Selle järel moodustati Armeenia tsaaririik, mille eesotsas oli Jervandiidide dünastia. Makedoonia Aleksandri võimuletuleku tagajärjel IV sajandil eKr sai Armeenias ühtse hellenistliku maailma osa.

201. aastal eKr läksid Armeenia maad Seleukiidide riigi koosseisu, 189. aastal eKr aga moodustus sõltumatu riik, mis ühendas Suur- ja Väike-Armeenia maad ja mille eesotsas oli Artasessiidide dünastia.

Oma õitsengu kõrgpunkti saavutas Suur-Armeenia Tigran Suure juhtimise all I sajandil eKr. See oli linnade ehitamise, käsitööstuse, kaubanduse ja kunsti tormilise arengu aeg. Armeenia pealinn oli neil aegadel Artasat.

Alates I sajandist eKr võitlesid Suur-Armeenia pärast Partia (Pärsia) ja Rooma.

Uue ajastu esimesed sajandid möödusidki pidevates nende riikide vahelistes sõdades. Sellest ajast jäi pikkadeks sajanditeks armeenlaste peamiseks ülesandeks oma maa territoriaalse terviklikkuse kaitsmine. Kahe suurriigi kokkupõrgete tagajärjel jaotatigi Armeenia 387. aastal kaheks.

Juba enne seda, 301. aastal oli Armeenia vastu võtnud ristiusu: Armeenias sai esimene kristlik riik maailmas. Saja aasta möödudes leidis armeenia rahva elus aset veel üks oluline sündmus: 405. aastal loodi oma, armeenia tähestik, mis edaspidi hoidis armeenia rahvast assimileerumise eest.

VI sajandi lõpus saavutas suuremas osas Armeenias ülemvõimu Bütsants. VII sajandi teisel poolel algas araablaste sissetung. VIII sajandi alguseks olid nad alistanud kogu maa. Kuid isegi neil aegadel õnnestus armeenlastel taastada sõltumatus. Pärast Araabia kalifaadi nõrgenemist 885. aastal sai Armeenias iseseisev tsaaririik, võimule tuli Bagratiidide dünastia. Riigi õitsengu kõrghetk Bagratiidide võimuloleku ajal saabus X–XI sajandil. Riigi pealinn oli tol ajal tuntud linn Ani.

XI sajandi esimesel poolel alistas Bütsants taas järk-järgult Armeenia. 1045. aastal vallutati pealinn Ani.

XI sajandi teisel poolel laastasid maad seldžukid, XIII sajandi keskpaiku mongolite ja tatarlaste sõjavägi. Sel ajal põgenes tapmiste ja rüüstamiste eest palju armeenlasi, vürste sealhulgas, Väike-Aasiasse, Gruusiasse, Krimmi ja mujale. Väike-Aasia kaguosas õnnestus luua armeenlaste Kiliikia riik (1080–1375), kus majandus ja kultuur olid kõrgel järjel.

XVI–XVIII sajandil võitlesid Armeenia ülemvõimu pärast Osmanite Türgi ja Safaviidide Pärsia. See oli armeenia rahvale ajaloo süngemaid aegu. Lakkamatute sõdade tagajärjel jaotatigi Armeenia 1639. aastal nende kahe riigi vahel.

1828. aastal ühendati Ida-Armeenia vene-pärsia sõja tagajärjel Venemaaga, Lääne-Armeenia jäi endiselt Türgile. XIX sajandil teisel poolel hoogustus Armeenias rahvuslik iseseisvusliikumine.

Küsimus armeenia rahva kahe osa taasühinemisest sai rahvusvahelise diplomaatia tähelepanu objektiks ja läks ajalukku kui Armeenia küsimus. Lääne-Armeenia sai traagilise saatuse osaliseks: Türgi impeerium tugevdas seal terrorirežiimi, provotseeris pogromme ja tapatalguid, seda eriti armeenia muu-usuliste seas.

1876. aastal troonile tõusnud sultan Abdul Hamid teatas, et armeenia küsimus tuleb lõplikult lahendada. Sel eesmärgil algas armeenia rahva plaanipärane hävitamine. Aastail 1915–1922 aga hukati ligi 2 000 000 rahu-likku kaitsetut inimest. 24. aprill (1915) ongi läinud armeenia rahva ajalukku kui genotsiidi ohvrite mälestuspäev. Suur osa ajaloolisest Armeeniasst jäi ilma oma põliselanikkonnast.

Ida-Armeenia territooriumil kuulutati 1918. aasta mais välja sõltumatu Armeenia Vabariik. See eksisteeris aga vaid kaks ja pool aastat. Nimelt ei suutnud esimene vabariik vastu seista türgi vägede peatungidele ja bolševistliku Venemaa vallutuslikele püüdlustele. 1920. aastal sai Armeenias nõukogude vabariik. Selle piir kinnitati 23. märtsil 1921 Moskvast Vene-Türgi lepinguga. Armeenia jäi ilma Nahhitševanist ja Mägi-Karabahhist. 1922. aastal lülitati Armeenia NSV Liidu koosseisu.

1988. aastal algas Mägi-Karabahhis, Armeenia ajaloolises provintsis Artshahhis ja Armeenias uus iseseisvusliikumine. Nõuti Artshahhi taasühendamist Armeeniaga. Selle tulemusena taastati Armeenia sõltumatus ning Armeenia ja Mägi-Karabahh ühendati.

23. augustil 1990 avaldati Armeenia iseseisvusdeklaratsioon.

21. septembril 1991 kuulutati Armeenia referendumil alusel sõltumatuks riigiks, sama aasta lõpus astus riik Sõltumatute Riikide Ühendusse (SRÜsse).

1995. aastal andis põhiseadus presidendile ulatuslikud volitused. 2005. aastal oli põhiseadusreformi põhisisuks liikumine presidentaalselt valitsemiselt parlamentarismi poole.

1991. aastal tunnustasid Armeenia Vabariiki USA, Venemaa, Kanada ja teised riigid.

Diplomaatilised suhted Eestiga sõlmiti 23. augustil 1992. aastal.

1992. aastal sai Armeenia Vabariigist ÜRO liige.

Armeenia riigikeel on armeenia keel. Rahaühik on dram.

Rahvuslipp ja -sümbolid

Armeenia Vabariigi praegu kehtivat lippu on kasutatud juba ka varem – esimese vabariigi aastail (1918–1921). Taas võeti see kasutusele 1990. aastal.

Lipul on kolm horisontaalset riba: punane, sinine ja oranž. Lipu ülemine, punane riba tähistab armeenia rahva vabaduse ja sõltumatuse eest valatud verd ning päikest. Sinine värv sümboliseerib selget rahulikku taevast ja Armeenia igipüsivust, oranž – tööd ja vaprust ning viljakat maad.

Armeenia Vabariigi praegune vapp pärineb samuti esimese vabariigi ajast (1918–1921). Uuesti võeti see kasutusele 1992. aastal.

Vapikilbi keskel on kujutatud Ararati mägi ning selle tipus Noa laev (vt peatükk „Paiknemine ja kujunemine”). Kilbi ülejäänud pind on jaotatud

neljaks ja igasse ossa on paigutatud ajaloolise Armeenia nelja tsaaririigi (dünastia) vappide kujutised.

Vapikilpi hoidvad kotkas ja lõvi aga sümboliseerivad tarkust, uhkust, kannatlikkust ja suursugusust.

Armeenia riigilipp

Armeenia riigivapp

Looduslikud sümbolid

Armeenlastel on aastasade kestel välja kujunenud sügav austus Ararati mäe, Sevani järve ja Araksi jõe vastu. Neist on rahva seas saanud oma-moodi sümbolid.

Kuigi Ararat asub praegu Türgi territooriumil, on see aegade jooksul Armeenia territooriumile kuulunut etendanud armeenlaste elus olulist osa. Põlvest põlve on säilinud rohkesti kauneid legende ja pärimusi.

Üks neist pajatab, kuidas armeenlaste esiisa Aik tahtis teada saada oma rahva arvu. Ararati praegusel asukohal laius siis tavaline tasandik.

Ararat – piiblikegendiga seotud mägi

Sinna kaevati kraav, kuhu iga armeenlane viskas kivi. Tekkis kõrgendik, aga inimesi tuli muudkui juurde ... Seitsme päeva möödudes kõrgus seal juba kahe tipuga mägi. Inimesed küsisid üksteiselt: „Oled sa selle mäe osa?“ (*Du ais sari masn es?*) Niimoodi saigi mägi nimeks *Masis*. XIII sajandil eKr aga toimus seal äge lahing Armeenia tsaari Ara (hüüdnimega Suurepärane) ja Assüüria tsarinna Šamirami (Semiramidi) vägede vahel. Selles ebavõrdses lahingus tsaar Ara hukkus. Tema mälestuseks hakatigi mäge kutsuma Araratiks. Mõlemad nimed – Masis ja Ararat on kasutusel nii kirjanduses kui ka rahvasuus.

Sevan on Kaukaasia suurim kõrgmäestiku mageveejärv. Selle pindala on 1400 ruutkilomeetrit ja järv asub 1900 meetri kõrgusel merepinna. Legendi järgi jõid selle vett vaid jumalad ja taevatähed.

Araks on Kura jõe suurim lisajõgi. Selle pikkus on 1072 kilomeetrit ja see läbib 76% Armeenia territooriumist. Selle jõe eripäraks on asjaolu, et põhiliselt voolavad jõe veed ajaloolise Armeenia aladel, millest suur osa jääb praegu riigi piiri taha.

Aragats on Armeenia lääneosas asuv mäemassiiv. See on Armeenia mägismaa kõrguselt neljas ja nüüdisaegse Armeenia kõrgeim mägi. Selle neljast tipust kõrgeim on põhjatipp – 4094 meetrit. Tippude vahel asub vulkaanikraater sügavusega 350 meetrit ja laiusel 2,5 kilomeetrit.

Vaade Sevani järvele

Armeenia kõrgeim mägi Aragats

Kultuurisümbolid

Iga rahva kultuuris on olemas mingisugune just temale omane element, mida ei leidu kusagil mujal. Armeenias on niisuguseks sümboliks ristikiivid (*khatškarō*). Need on mälestusmärgid, mida ei kohta kusagil mujal maailmas.

Ristikivi (khatškar)

Armeenia iidne rahvapill duduk

Duduk on armeenia aprikoosipuust valmistatud iidne keeltega puhkpill. Aegade jooksul on meistrid proovinud seda instrumenti teha kümnetest puuliikidest. Ent ehtsa heli pillile andis vaid Armeenias kasvav aprikoos. Ega selle ladinakeelne nimetus ole asjata *prunus armeniaca*.

Maailmale tegi *duduki* tuntuks Ridley Scotti film „Gladiاتور“. Pärast filmile Oscari omistamist kirjutas ajaleht New York Times: „Kui ootamatu, et selles jumalavallatus karmis maailmas võivad veel kõlada nii pühalikud helid.“

See rahva seas nii armastatud instrument paistab silma helge kõla, sametise tämbri ja emotsionaalse heli poolest. Maailmakuulsat armeenia rahvamuusika tundjat ja *dudukivirtuosi* Dživan Gasparjani võib aga näha selle raamatukese kaanel.

Väike tähtpäevakalender

- 1.–2. jaanuar – uusaasta (*amanor*)
- 6. jaanuar – jõulud
- 7. aprill – emaduse ja ilu püha
- 24. aprill – genotsiidi ohvrite mälestuspäev (1915)
- 9. mai – võidu- ja rahupäev
- 28. mai – esimese vabariigi päev (1918)
- 1. juuni – lastekaitsepäev
- 5. juuli – konstitutsioonipäev
- 21. september – iseseisvuspäev
- 7. detsember – Spitaki maavärina ohvrite mälestuspäev
- 31. detsember – uusaasta (*amanor*)

Loodus ja asustus

Armeenia pindala on 29 743 ruutmeetrit. Riigis elab 3,2 miljonit inimest. Neist umbes kolmandik – 1,1 miljonit inimest – on end sisse seadnud pealinnas Jerevanis. Olgu ühtlasi siinkohal öeldud, et Jerevan on maailma iidsemaid linnu: esimesed teated sellest linnast pärinevad aastast 782 eKr.

Nüüdisaegne Armeenia on mägine maa, mis hõlmab Armeenia mägismaa kirdeosa. Armeenia lääneosas kõrgub Aragatsi massiiv

*Jerevani kiilkirjas pass
(782. aasta eKr)*

(laavaväljade pindala on seal umbes 9000 ruutkilomeetrit). Aragatsi kustumud vulkaan on riigi kõrgeim tipp – 4094 meetrit.

Armeenia asub seismilises piirkonnas, seetõttu esineb seal purustavaid maavärinaid (7. detsembril 1988 hukkus Spitaki maavärina tagajärjel 25 000 inimest).

Edelaosas asub Ararati tasandik – armeenia rahva majandus-, poliitika- ja kultuurielu iidne keskus. See on ühtlasi maa peamine põllumajandusrajoon.

Mägise pinnamoe tõttu on Armeenia kliimas, mullastikus ja taimkattes selgelt täheldatav kõrgusvööndilisus. 2000 meetri kõrguseni on ülekaalus stepid, sealt edasi katavad ligi kolmandiku territooriumist laialehised metsad, veel kõrgemal laiuvad subalpi- ja alpiasad.

Kliima on enamikus kontinentaalne. Ararati tasandikul ja eelmägedes on kuiv, juulikuu keskmine temperatuur on seal 24–26 kraadi sooja, jaanuaris aga 0 kuni 5 kraadi külma. Mägedevahelistel aladel ja ahelike nõlvadel on juulis keskmiselt 20 kraadi sooja ja jaanuaris 4 kraadi külma. Keskmäestikus püsib lumikate mitu kuud. Juulis on 16–18 kraadi sooja ja jaanuaris 2–6 kraadi külma. Kõrgmäestiku suvi on jahe, juuli keskmine temperatuur on 10–14 soojakraadi. Talvel on seal aga külm, jaanuaris näitab kraadiklaas keskmiselt 9–14 külmakraadi. Mägede tippudel esineb liustikke.

Ararati tasandikul ja eelmägedes kasvavad poolkõrbetaimed, vulkaanilistel platoodel mägistepile iseloomulikud taimed. Kuivematel mägi-aladel on põõsastik ja võsa, niiskematel aladel – lehtpuumets. Mets katab kümnendiku riigi territooriumist.

Armeenia jõed kuuluvad Kaspia vesikonda. Suurim jõgi on Araks (koos lisajõe Hrazdaniga), suurim järv – Sevan.

Loodud on mitmeid kaitsealasid – Dilidžani ja Hosrovi looduskaitseala, Sevani rahvuspark.

Vulkaanilistest ehitusmaterjalidest raviva mineraalveeni

XX sajandi alguses oli Armeenia põllumajanduslik riik, majanduse aluse moodustasid looma- ja taimekasvatus. Tööstustoodang põhines peamiselt väikestest leiukohtadest ammutatud maavarade töötlemisel, samuti konjaki tootmisel.

Industrialiseerimine algas kohe pärast nõukogude võimu kehtestamist ja vähehaaval muutus Armeenia tollases mõistes kaasaegseks agraar-

industriaalriigiks. Arenesid metallitöötlemine, masinaehitus, keemiatööstus, kergetööstus (tekstiili- ning naha- ja jalatsitööstus), toiduainetööstus (aed- ja juurvilja- ning veini- ja konjakitööstus), värviline metallurgia, vääris kivide töötlemine, ehitusmaterjalide tootmine. Tööstustoodang saadeti vennasvabariikidesse, kust Armeenia sai omakorda toorainet ja elektrienergiat.

Pärast NSV Liidu lagunemist lakkas suur osa tööstusettevõteteid funktsioneerimast. Majandus omandas jälle põhiliselt agraarse iseloomu.

Nüüdseks on enamik väiksemaid ja keskmise suurusega tööstusettevõtteid erastatud. Armeenia suudab ise katta oma energiavajaduse ja ekspordib elektrienergiat veel Gruusiasse ja Iraani.

Tänu välismaistele investeeringutele ja Rahvusvahelise Valuutafondi abile on viimastel aastatel õnnestunud käiku anda mitmeid tööstusobjekte.

Varasema vulkaanilise tegevuse tõttu katavad 30% Armeenia territooriumist purskematerjalid – tuff, pimss, basalt ja perliit. Neid ning marmorit, graniiti ja lubjakivi kasutatakse ehitusmaterjalina.

Maavaradest on olulisim vasemaak. Samuti leidub raua-, tsingi- ja plii- maaki, molübdeniiti, nefeliini, kulda, hõbedat ja kivisoola.

Uute vasemaagi leiukohtade kasutuselevõtt ja maagitöötlemine on kaasa toonud Alaverdi maagisulatuskombinaadi töö täiesti uuel tasandil. Kohaliku tooraine baasil toodetakse alumiiniumi, molübdeeni, kulda. Tegeldakse briljantide lihvimisega. Taas on tööd alustanud 25 ettevõtet koosnev Vanadzori keemiakompleks. Tootmise kasvu on märgata kerge- ja toiduainetööstuses (veini- ja konjakitooted).

Töötavad ka metallilõikepinke, täppisriistu, sünteetilisi aineid, mineraalväetisi, elektrimootoreid ja -instrumente, mikroelektronikat, juveelitooteid, trikotaaži tootvad ettevõtted. Kellade ja instrumentide tarvis toodetakse sünteetilisi kive.

Põhilised põllukultuurid on kõrvitsaliste hulka kuuluvad köögiviljad, kartul, nisu, viinamari, puuviljad, eetriõli sisaldavad taimed, tubakas, suhkrupeet.

Loomakasvatust on spetsialiseerunud liha- ja piimakarjale, mägipiirkondades peetakse lam- baid.

Armeenias on üle 350 mineraalveeallika rühma, neist osa kasutatakse raviotstarbel. Paljudel mineraalveeallikatel tegutsevad kuurordid – Arzni, Džermuk, Dilidžan, Tsakhkadzor.

Džermuki juga

Armeenlased – millised nad on?

Elutarkus, väljapeetus, rahu igas olukorras – need iseloomujooned on armeenlastele väga omased ja pärinevad kaugest ning keerulisest minevikust.

Armeenlaste armastusest trükisõna vastu teadsid aga hästi juba türgi ja mongoli vallutajad, kes keelasid ära ning põletasid armeenlaste raamatuid. Tamerlan näiteks tagastas armeenlastele neilt ära võetud raamatud vaid rahva kogutud suure väljaostumaksu vastu. Pärast neid sündmusi tulid armeenia keelde üsna tavatud väljendid „raamat sattus vangi“, „raamat on vangist välja lastud“.

Armeenia traditsioonilisele mentaliteedile on vastuvõetamatu ametlik allumine. Tuntud armeenia kirjanik Derenik Demirtšjan olevat öelnud: „Armeenlane ei kannata pealesurutud kombeid, maneere, alluvusastmeid, liigset viisakust. Tema diplomaatias on oluline vaid üks asi: olla siiras.“

Oluline joon on oskus asjaolude muutumisel kiiresti kohaneda (eriti puudutab see teisi riike, uusi keeli). Tõenäoliselt on see seotud asjaoluga, et ajaloo kestel on armeenlastel tulnud ikka ja jälle asuda elama mõne teise riigi territooriumile: on ju ligi $\frac{3}{4}$ armeenlastest asunud elama mujale. Elukohast hoolimata on aga armeenlased pidanud alati tihedat sidet oma ajaloolise kodumaaga.

Armeenlased peavad lugu oma tõekspidamistest, nad on enesekindlad ja oskavad enda eest seista. See rahvas on tegus ja energiline, oma olemuselt ehitaja ja looja.

Armeenlaste esivanemad hoidsid pühana patriarhaalset perekonda. Tänapäevaste armeenlaste pühendumus oma perekonnale jätkab seda traditsiooni. Perekondlikud sidemed on väga tihedad. Sügav austus kuulub vanematele ja naisele – emale ja abikaasale. Jumaldatakse lapsi, eriti poegi kui soo jätkajaid.

lidsetest aegadest on armeenlased tuntud kui humaansed ja suure hingega inimesed: paljud põgenema sunnitud tsaarid, väejuhid ja kuulsate suguvõsade esindajad pagesid seda arvestades just Armeeniasse.

Armeenlaste elu ja ellusuhtumist on sügavalt mõjutanud ristiusk. Kristuse õpetus aitas oluliselt kaasa elulaadi, vaimsure ja tõekspidamiste kujunemisele, mõjutas suhtumist perekonda ja ühiskonnaelu korraldusse. Ristiusust sai üks rahvusliku identiteedi tunnuseid. Armeenlasele on kristlusest loobumine võrdväärne lahtiütlemisega oma rahvast, selle tavadest, moraalist, perekonnaelu alustest, sajanditepikkuse kultuuri traditsioonidest.

Armeenlased solvuvad kergesti ja on keevalised, ent samas ka järeleandlikud ja rahumeelsed. Nad oskavad olla tänulikud, on emotsionaalsed ja visad, aga hästi isepäised.

Kui kõrgendatud emotsionaalsus ja äärmine individualism parajates annustes harmoneeruvad, muutub armeenlane väga tugevaks isiksuseks. Just sellepärast on paljud armeenlased suutnud läbi lüüa ja mõndagi saavutada teistes riikides elades. Oma kodus võivad need kaks iseloomujoont viia aga tõsiste ühiskondlike konfliktideni.

Armeenlastele vägagi iseloomulikud jooned on vasturääkimine ja mitte-nõustumine kaaslastega.

Armeenlased on väga sentimentaalsed, sügavat mõtet võivad nad otsida näiteks puudest. Ehk nagu on öelnud kirjanik Verdgez Petrosjan oma „Armeenia eskiisides“: „Isegi linde soovime mõista, samal ajal kui üks-teist pole me mõistma õppinud.“

Armeenlased on trued kaaslased. Nad võivad jätta tahaplaanile oma pere, unustada isiklikud arusaamatused, ent nad ei heida kunagi kõrvale teise inimese huve. „Nad ei oska elada iseendale, aga teistele tunduvad andekate inimestena, kes kõike oskavad,“ kirjutas armeenlastest XIX sajandi tuntud kirjanik Raffi.

„Raske on leida rahvast, kelle maalikunst on sedavõrd küllastunud kuritegudest. Armeenlased on oma olemuselt rahumeelsed heategijad, ent neisse on oma jälje jätnud esivanemate kallal tarvitatud vägivald,“ on selle rahva kohta öelnud George Byron.

Armeenlastele on omased otsustavus ja jõupingutused selle nimel, et jääda armeenlasteks. Nad on trued oma keelele, kirikule ja maale: need väärtused on aluseks armeenlaste eneseteadvusele.

Rahva seas peetakse lugu aususest, korralikkusest, tänulikkusest, õig-lusest, inimarmastusest. Lihtne armeenlane on tagasihoidlik, häbelik, ta elab kaasa lähedaste ja kaaslaste muredele.

Taga-Kaukaasias rohkesti ringi rännanud parun Haksthause, kes olu-lise osa oma töödest on pühendanud armeenlastele, kirjutab muu hulgas: „Need armeenlased (kaupmehed) väärivad oma koduses elus austust: nende juures võib veel kohata patriarhaalseid suhteid, kus kõik näitavad üles headust oma vanemate, abikaasade, laste vastu. Nad on heatahtlikud, külalislahked ning peavad väga kinni rahvuslikest traditsioonidest ja usulis-test tõekspidamistest.“

Armeenlased ise kirjeldavad endid aga nii:

- armeenlased elavad vaid tänases päevas;
- ega asjata öelda, et armeenlane on tagantjärele tugev;
- sündida armeenlaseks on õnnetus, temaks jääda – õnn;
- sündida armeenlaseks – see on eriala.

Armeenlaste huumorimeel

Kehtib omapärane seaduspärasus: rahval, kes on palju kannatanud ja kellele on pika aja kestel osaks saanud kannatused, on eriti arenenud huumorimeel. Samamoodi on ka armeenlastega. Juba XII sajandist on teada nende suulise loomingu iidseimad vormid – valmid ja naljalood. Neis väljenduvad kas otse või ümbernurga öeldult ajastule omased tõekspidamised ja olmepildikesed.

Anekdoote ja naljalugusid on üles kirjutatud ka XIX sajandi teisel poolel. Need põhinesid tegelikel sündmustel, ent suulisele loominguile omaselt muutsid ilmet ja omandasid kunstilise üldistuse kaudu uue väärtuse. Niisugused lood keskendusid sageli konkreetsetele ajaloolistele isikutele, kohalikele teravmeelitsejatele või etnograafilistele piirkondadele. Selle tulemusena sündisid murdes ja kohalikest väljenditest küllastatud kindlale paigale omased anekdoodid või lustlikud lood, mida iseloomustasid sealne koloriit, emotsionaalsus, heatahtlik mahe huumor.

Armeenia kaasaegne huumor põhineb kuulsal „Armeenia raadiol”. Eriti populaarne oli see 1960.–1970. aastatel. Tavaliselt algavad selle seeria anekdoodid sõnadega „„Armeenia raadiolt” küsitakse ...” Pärast seda tulebki küsimus ja seejärel paradoksaalne vastus.

„Armeenia raadio” sündis kuidagi iseenesest, selle tulevargis segunesid rahva elutarkus, teravmeelsus, soov ja võimalus rääkida kõigest kõike. See andis võimaluse anda äärmiselt täpne ja usaldusväärne vastus igapäevaelu häirivatele küsimustele. Umbes samasse kategooriasse kuuluvad ka tollaste probleemidega seotud nn armeenia ülesanded ja armeenia mõistatused – absurdsete küsimuste ja samasuguste poolhumoristlike vastustega.

Näiteks esitatakse küsimus:

„Mis on sõnavabadus?”

Ja vastatakse: „See on teadvustatud vajadus vaikida.”

Või:

„Mis on tänapäeval kõige hämmastavam?”

„Mitte see, et rumalad peavad kõnesid; hoopis see, et targad neile aplodeerivad.”

„Armeenia raadio” anekdoote iseloomustab, et konkreetset isikud neis praktiliselt puuduvad.

„Armeenia raadiolt” küsitakse:

„Miks kannavad kirurgid maski?”

„Sellepärast, et ebaõnnestunud operatsiooni korral ei tuntaks neid ära,” kõlab vastus.

„Armeenia raadiolt” küsitakse:

„Mis on merehaigus?”

„See on nähtus, kus suve saabudes tõmbab vastupandamatult mere poole.”

„Armeenia raadio” anekdoote ei tohi segi ajada armeenia rahvuslike anekdootidega, need on kaks täiesti erinevat asja.

„Armeenia raadio” lood põhinevad asjatundjate arvamusel suuresti tollastel raadiosaadetel, kus oli kombeks vastata kuulajate küsimustele. Nende anekdootide laiemal leviku alusepanijaks saanud aga ühe toonase teadustaja ütlemine: „Kapitalistlikus ühiskonnas ekspluateerib inimene inimest, sotsialistlikus ühiskonnas on vastupidi.”

Kõnealustel aastatel aitas „Armeenia raadio” anekdootide levikule nii Ida- kui Lääne-Euroopas kaasa NSV Liidus ilmunud ajakiri Sputnik. Nimelt ilmus ajakiri 1967. aastast mitmes keeles ja pidi propageerima Nõukogude Liidu avatust ja vabameelsust. Saksa, bulgaaria ja tšehhi versioonid kuulusid anekdootid nimetuse „Raadio Jerevan” alla. Venekeelsest versioonist erinevalt olid küsimused neis hoopis teravamad ja enamasti poliitilist laadi. Vastused algasid alati sõnadega: „Põhimõtteliselt jah/ei ...”

Näiteks:

„Kas vastab tõele, et Nõukogude Liidus kasvab mais samamoodi kui telefonipostid?”

„Põhimõtteliselt jah, kuid see pole nii tugev ja nii kõrge, lihtsalt üks taim kasvab teisest sama kaugel.”

Vaatamata n-õ rahvuslikele eripäradele ei alanda „Armeenia raadio” lood reeglina ühtegi rahvust. Need anekdootid paistavad silma peene huumoriga ja on mitme aastakümne kestel olnud ülipopulaarsed nii Venemaal kui ka mitmel pool mujal.

Veel mõned näited:

„Mille poolest erineb odessalane inglasest? Peale selle, et armastab teravusi ja vempe?”

„Inglane lahkub hüvasti jätmata. Odessalane jätab küll hüvasti, ent ei lahku.”

Või:

„Tähelepanu! Räägib „Armeenia raadio”! Tere hommikust, aeg on ärgata! Täpse armeenia aja järgi on kell praegu umbes kaheksa ...”

Ja mõned vanasõnad:

„Tõtt tuleb rääkida naljatledes.”

„Tühi vanker teeb kõva lärmi.”

„Vaene tunneb puudust leivast, rikas – kõigest.”

Keel ja tähestik

Armeenlaste peamiseks ja võib öelda et isegi ainsaks püsima jäämise võimaluseks on läbi aegade olnud nende keel. Kreeka teograafi ja ajaloolase Stradoni (I sajand eKr) kinnitusel kõneles kogu Armeenia mägismaad ennevanasti asustanud rahvas ühte keelt.

Armeenia keel kuulub omaette rühmana indoeuroopa keelkonda. Klassikalist armeenia keelt (vana-armeenia kirjakeelt *grabari*) kasutatakse praegu vaid jumalateenistustel. Kaaseaegsel kirjanduslikul armeenia keelel on kaks põhilist haru: ida-armeenia keel (nimetatakse ka ararati keeleks), mida kõnelevad Armeenias elavad inimesed ja armeenlased, kes elavad SRÜ riikides ja Iraanis, ning lääne-armeenia keel, mida räägivad Türgis sündinud või elavad armeenlased.

Armeenia keeles on säilinud kogu iidne pärand, sinna on koondatud eelkäijate suurimad väärtused. Eelkäijaid on aga olnud mitu: vana-armeenia kirjanduslik keel (V sajandist), *grabar* (VIII sajandist), kesk-armeenia kirjanduslik keel (XI sajandist) ja *aškarabar*, mis kinnistus hilisel keskajal ja mida uuenenuna kasutatakse siiani.

Kaasaegne keeleteadus peab indoeuroopa rahvaste kunagiseks asupaigaks Lähis-Ida. See oletatav piirkond hõlmas Väike-Aasia poolsaare kesk- ja idaalasid, Armeenia mägismaa lääneosa ning Süüria ja Iraani põhjaalasid.

Armeenia rahva kujunemine jõudis lõpule I aastatuhande keskel eKr. Keele seisukohalt jäi võitjaks indoeuroopa keel, milles spetsialistid täheldavad ülevõetut ka teiste Armeenia mägismaal elanud rahvaste keeltest.

Hõimuliit, mille ümber leidis aset armeenia kõikide hõimude lõplik ühinemine ühtseks rahvaks, kandis nime „*Hajasa*”. Sellepärast nimetavadki armeenlased endid *hajdeks*, oma maad aga *hajastaniks*. Lõunapoolsed naaberrahvad, kes ajalooliselt puutusid tihedamalt kokku hõimuliiduga „*Arme*”, nimetasid aga maa Armeeniaks ja selle elanikud armeenlasteks.

Armeenia tähestik pärineb 405. aastast. Selle loojaks oli tsaariõukonnas töötanud Mesrop Maštots (360–406). Mitut keelt vallanud mees analüüsis põhjalikult armeenia keele foneetikat ja töötas välja unikaalse süsteemi. Tähestik koosnes tookord 36 tähest, mida kasutati numbritega sarnasel põhimõttel. Igale armeenia keele foneemile vastas konkreetne täht, see hõlbustas tunduvalt lugemist ja kirjutamist.

Neid 36 tähte kasutavad armeenlased muutmatul kujul tänaseni, veel kolm tähte lisandus XIX sajandil.

Tänu kirjakeele leiutamisele avati tol ajal emakeelseid koole, kus esimeseks õpetajaks oli Mesrop Maštots ise. Õige pea tõlgiti armeenia keelde

Mälestusmärk armeenia tähestikule

Piibel. Selle tõlke täpsust, kokkusurust ja väljendusrikkust on imetlenud teadlased läbi aegade.

Juba V sajandil tõlgiti armeenia keelde Kreeka suurimate mõtlejate – Aristotelese, Platoni ja teiste töid. Armeenlastel avanes võimalus tutvuda antiikaja teaduse ja kirjandusega. Mõned tollaste filosoofide tööd ongi säilinud vaid armeenia keelde tõlgituna.

Armeenia kirjakeele looja Mesrop Maštots on maetud Jerevani lähedale Ošakani külla. Armeenia Apostlik Kirik on kuulutanud ta pühakuks.

XIX sajandil võeti kasutusele uus kirjanduslik keel *aškarabar*. Selle loomisel oli otsustav osa kirjanik Hatšatur Abovjanil (1805–1848), kes on lõpetanud Derpti (Tartu) ülikooli (õppis seal aastail 1830–1836).

Tähestik – kullast ikoon

Väike sõnastik

Barev – tere
Bari luys – tere hommikust
Bari or – tere päevast
Tstesutsjun – head aega
Shnorhakilutyun – aitäh
Knerek – vabandage
Intšpes eq? – kuidas elate?
Dzez dur e galis? – kas teile meeldib?
Tuyl ktak? – lubate?
Šnorhavor! – õnnitlen
Atškd luys – valgust sinu silmadesse (õnnitlen).
Karogh eq indz tsuits tal? – kas võite mulle näidata?
Lav e ush, qan erbek – parem hilja, kui mitte kunagi
Tsavd tanem! – võtan su valu ära
Mernem qez! – võiksin sinu pärast surra

Rahvarõivad

Armeenia rahvarõivaste ajalugu ulatub kaugele sajandite taha.

Meeste rahvarõivastele olid iseloomulikud särgid, kaftanid ehk pikad kuued, kasukad ning tavalised ja kottpüksid. Särki kaunistasid eest tikandid. Särgid olid valmistatud puuvillasest riidest, läänepoolsetel aladel kasutati ka angoorakitse villa.

Suur oli pealevõetavate lahtise ülekäiguga kaftani-tüüpi rõivaste valik. Olgu näiteks traditsiooniline tšerkessi kuub, mis pandi särgi või kaftani peale. Ilma selle kuueta ei olnud kombeks avalikku kohta ilmuda: seda peeti ebaviisakaks isegi kuuma ilma korral.

Rohkesti kasutati viltkeepi. See heideti riiete peale nii talvel kui ka suvel – kaitseks vihma, tuule ja külma eest. Armastatuimaks peakatteks olid aga erineva kujuga karusnahast mütsid. Tavaliselt valmistati need erilist tõugu noorte lammaste nahast, buhhaara kallist karakulist.

Naiste ülerõivad olid küllaltki mitmekesised. Kanti tavalisi ja hõlmikleite, jakke, veste. Naise rikkusest olenevalt õmmeldi kleidid satiinist,

siidist, brokaadist või plüüsist. Hiljem hakkasid naised ja neiud tagasi-pööratud varrukatega kleidi puhul kandma pidulikke käisekatteid, mis õmmeldi varruka külge paelte abil.

Naiste rahvarõivaste kunstilist väljendusrikkust aitasid muu hulgas esile tuua tikandid. Jõukamate naiste rõivaid aga kaunistasid kuldsed ja hõbedased ehisõmblused.

Oluline osa oli üllatavalt mitmekesistel ehetel. Juveelitooteid kui perekonna väärtasju säilitati hoolikalt ja neid anti edasi põlvest põlve.

Läänepiirkondade naistel oli kombeks kanda pika punase särgi all pikki punaseid pükse, mille alumine osa õmmeldi kallimast, tikitud ornamendiga materjalist. (Punane värv oli armeenlannadele kui amulett, naiseliku alge ja viljakuse sümbol.) Peale pandi kleit, mis võotati hõbedase vöö või pika salliga. Varrukanööbid olid samuti hõbedased. Mõnikord kanti rinnakaitse ehk põllekesega kleiti.

Jõukatetest peredest naised armastasid nuginenahaga töödeldud samestist kasukat. Peakatted olid keerulise tegumoega.

Armeenia lääneosa naiste pealistrõivad olid tegumoelt küllaltki sarnased, neid mitmekesistasid aga erinevad detailid. Pluus oli tavaliselt valge, rohkesti kasutati tikandit, rõivastuse juurde kuulus tingimata põll. Eriti kaunid olid laulatuskleidi juurde käivad sametist või kalevist põlled, mida kaunistasid kuldsed ehisõmblused.

Näiteid rahvarõivastest

Ehetest kanti kaelakeesid, hõbedast käevõrusid, türkii-siga ninakaunistusi, kasutati ka ripatsiga jalakette.

Aegade jooksul on mõnedki rahvarõivastele nii iseloomulikud elemendid mõis-tagi kadunud. Seetõttu on eriline ajaloo- ja kultuuriväärtus Jerevani Kunstide Akadeemia

aspirandi Vahe Gasparjani ideel, kes on koondanud rikkaliku rahvarõivaste kolleksiooni, sealhulgas kõikvõimalikud lisandid, millega armeenlaste esivanemad end ehtisid. Tegu on tarbekunsti suundade tõeliselt särava reaga: esindatud on tikandid, kudumid, kangamaalingud ja palju muudki.

Nimed

Armeenia nimede tundmaõppimisele on olulist tähelepanu osutanud keeleteadlane Hratšija Atšarjan, kes on koostanud unikaalse viiekõitelise „Armeenia isikunimede sõnastiku”. Niisiis on armeenlastel vedanud: neil on võimalus väga põhjalikult tutvuda oma nimede päritoluga.

Armeenia nimed on suures osas tähenduslikud. Näiteks Arevik (‘päikeseke’), Astghik (‘täheke’), Azat (‘vaba’), Arpi (‘eha’), Razmik (‘sõdalane’).

Armeenlastel on säilinud oma, just neile iseloomulikud nimed, mis suures osas pärinevad väga ammustest aegadest. Siinkohal olgu näiteks Hratšija (‘sädemeid pildivad silmad’), Zarmair (‘tuntud mees’), Zorair (‘jõuga õnnistatud mees’).

Naiste ja meeste nimesid aitab eristada reegel, mille kohaselt soo määrab lisatud liide või lõpp. Nii näiteks tähistab lõpp „uhi” naissugu ja nimi Srbuhi kuulub seega naisterahvale; „air” aga tähistab meessugu ja Norair on mehenimi. Kuid sel põhimõttel ei saa liigitada kõiki nimesid.

On nimesid, mis tulenevad armeenia kohanimedest: Haiastan, Ararat, Ani, Vanik, Vanuhi, Nairi, Nairuhi, Naira, Sisak, Araksi, Masis, Taron, Mušegh.

Mõnedki nimed on religioosse tähendusega: Harutjun (‘ülestõusmine’), Khatšatur (‘taevaliku armulikkuse märgina läkitatud’), Hambartsum (‘ülenamine’), Mkrtitš (‘ristija’).

Paljud nimed väljendavad inimese sisemisi ja väliseid väärtusi. Näiteks Žirair (‘terane, vilgas’), Hamest (‘tagasihoidlik’), Makruhi (‘puhtake’).

Mõned nimed pärinevad loomade, lindude, taimede nimedest, ent pole seotud neile jumalike omaduste omistamisega. Taolised nimed väljendavad enamikus jõudu, ilu, õrnust.

Ristiusu levik tõi muidugi kaasa oma nimed. Iseenesest on kristlusega seotud nimed levinud enamiku Euroopa rahvaste seas, lihtsalt igaühel on välja kujunenud just talle omane nimekuju. Olgu näiteks või Johannes, millest erinevate rahvaste puhul on ju teada väga palju variante. Armeenlastel on see Hovhannes. Samamoodi on käbele läinud sedavõrd tuntud nimed nagu Karen, Abel, Eva, Lazar.

Mõned nimed, mis algselt olid küll võõrast päritolu, on veidi muutnud oma kuju ja saanud armeenia nimedeks: Jeghiše, Vahram, Ruzan, Seda. Ja on selliseid, mida kasutavad ka teised rahvad, ent millest on kujunenud armeenlastele vägagi omased nimed: Ruben, Samvel, Levon, David.

Haridus

Pärast ristiusu vastuvõtmist 301. aastal alustasid Armeenias tööd kirikukoolid. Riigi ja kiriku toel tegutsesid algkoolid linnades ja suuremates külates. Õpingute jätkamiseks saadeti noori tollastesse tuntud hariduskeskustesse. Keskajal loodi esmaklassilised ülikoolid, kus jumalaskõnnele lisaks õpetati ka ilmalikke aineid. Suurtes linnades ja kloostrikompleksides hakkasid IX–X sajandil tegutsema kõrgkoolid (*vardapetaranid*), nende seas eraldi meditsiinile spetsialiseerunud kõrgemad õppeasutused.

XIX sajandi keskpaigani jäid rahvavalgustuslike ideede kandjaks suu- resti just kloostrid. Ida-Armeenias, Taga- ja Põhja-Kaukaasia linnades ja mõnes Venemaa linnas tegutses XX sajandi alguses ligi 300 kooli, meeste ja naiste gümnaasiumi. Ligi 400 eri tasemel armeenia kooli töötas Lääne-Armeenia ja Osmani Türgile kuulunud suurtes linnades. Mõistagi ei saanud armeenia koolid Vene impeeriumilt ja veel vähem Osmanite Türgilt riiklikku toetust. Need koolid said tegutseda tänu Armeenia kiriku, ühiskondlike organisatsioonide ja annetajate toetusele.

Kõrgema hariduse omandamiseks suundusid armeenia noormehed Euroopasse või Venemaale. XIX–XX sajandil said paljud hariduse Venemaal – eriti pärast Joakim Lazarjani armeenia õppeasutuse loomist Moskvas 1815. aastal. 1827. aastal moodustati selle baasil Lazarjani nimeline Idakeelte Instituut. Sellest instituudist said tuule tiibadesse paljud armeenia poeedid, kirjanikud ja ühiskonnategelased.

Armeenia hilisem haridussüsteem loodi nõukogude võimu aastail selle eeskujule toetudes. Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist kuulutati

Lazarjani nimeline Idakeelte Instituut

armeenia keel riigikeeleks. Valitsus pööras koolihariduse tõhustamisele rohkesti tähelepanu: 1932. aastaks oli kehtestatud kohustusliku alghariduse nõue, 1965. aastaks oli üle mindud kohustuslikule keskkoolile.

1940. aastal tegutses Armeenias juba 9 kõrgkooli. 1990. aastaks oli neid 14. Teadusliku mõtte areng eelmise sajandi 20.–30. aastail ongi suuresti seotud ülikoolidega, Jerevani Riikliku Ülikooliga sealhulgas. Just seal viidi läbi teadusuuringuid, mis aitasid jalule noore riigi majanduse. Neil aastail loodi ka esimesed teadusliku uurimise instituudid. Esile kerkisid andekad teadlased – vennad Orbelid, vennad Alihhanjanid, Viktor Hambartsumjan, Artem Mikojan.

*Lennukonstruktor,
hävitaja MIG leiutaja
Artem Mikojan*

*Nimekas astrofüüsik
Viktor Hambartsumjan*

*Idakeelte asjatundja ja ühis-
konnategelane Iosif Orbeli*

1998. aastast käib haridussüsteemi põhjalik reformimine. Maailmapank on selleks eraldanud 15 miljonit dollarit.

Armeenias tegutsevad praegu põhikoolid ja keskkoolid, gümnaasiumid, lütseumid ning kõrgkoolid – kolledžid, ülikoolid ja instituudid. Nende seas on 18 riiklikku kõrgkooli ja 7 kolledžit, kus õpib 26 000 üliõpilast. 40 erakõrgkoolis omandab haridust 14 000 tudengit. Ligi 70% kesk-eriõppeasutuste õppureist saab samuti tasulise hariduse.

Enamik kõrgkoole asub Jerevanis. Neist tuntumad on 1920. aastal loodud Jerevani Riiklik Ülikool, Armeenia Riiklik Inseneriinstituut, Jerevani Riiklik Rahvamajandusinstituut, Armeenia Põllumajanduse Akadeemia, Valeri Brjussovi nimeline Jerevani Riiklik Lingvistikainstituut, Jerevani Riiklik Meditsiiniinstituut, Armeenia Riiklik Pedagoogiline Instituut, Jerevani Riiklik Arhitektuuriülikool, Jerevani Riiklik Arhitektuuri ja Ehituse Instituut, Jerevani Riiklik Teatrikunsti ja Kinematograafia Instituut, Jerevani Riiklik Kunstiakadeemia, Jerevani Riiklik Konservatoorium.

Jerevani Riiklik Ülikool

Teadus

1935. aastast hakkas jõuliselt arenema armeenia teadus. Õige pea tekkisid oma teaduskoolkonnad, mis paljudes valdkondades saavutasid ülemaailmse tunnustuse.

Armeenia matemaatikute, mehaanikavaldkonna teadlaste ja füüsikute uuringud ulatusid kosmosekiirtest kvantelektronikani, põhjalikest teoreetilistest uurimistöödest põnevate eksperimentideni, uute materjalide loomisest täppisriistade juurutamiseni. Kõiki neid saavutusi hindas kõrgelt kogu teadusmaailm.

Armeenia teadlastel on arvestatavaid saavutusi kosmose, küberneetika ja informaatika vallas – olgu siis tegu teoreetiliste või rakendusuuringutega. Põhjalikult on uuritud seismoloogia probleeme. Arendatud on keemiatööstust, teaduste akadeemia teadlased on tõsiselt tegelnud bioloogiateaduste aktuaalsete küsimustega. Põhjalikud uuringud käivad inimgeneetika vallas. Huvitavate tulemusteni on jõudnud bioloogid ja zooloogid.

Maa madalast viljakusest lähtuvalt tehakse põhjalikke uuringuid hüdroponika (taimede kasvatamine mullata, *põll* vesikultuur – toim) vallas, süstemaatiliselt uuritakse kõrgmäestike järvede – sealhulgas Sevani – hüdrobioloogiat.

Riigi juhtiv teaduskeskus on 1943. aastal loodud Armeenia Teaduste Akadeemia. Selle alla kuulub rohkesti teadusliku uurimise instituute.

1990. aastal tegutses Armeenias üle 100 teadusliku uurimise instituudi. Riik finantseerib praegu vaid prioriteediks kuulutatud teadussuundi.

Ülemaailmset tuntuust on kogunud 1946. aastast tegutsev Bjurakani astrofüüsika observatoorium. Oluliste teadussaavutuste tõttu on sellest kujunenud maailma astrofüüsikute meka.

Väga tähtsaks peavad armeenlased 12-köitelise „Armeenia Entsüklopeedia“ (1974–1988) väljaandmist.

Iseseisvuse taaskehtestamine on aga vabariigi teaduse ette seadnud uued ülesanded.

Kultuur

Armeenia kultuur on mitmeski mõttes unikaalne. Oma olemuselt on ta ülimalt laiaulatuslik ja mitmekesine. Enam kui 5000-aastase ajaloo kestel on Armeeniale osaks saanud rohkesti muutusi – nii territoriaalselt kui poliitilise staatuse mõttes. Seetõttu on armeenia kultuur mõjutanud paljuski teisi kultuure, ent samas on sattunud ka ise teiste mõjuvõimu alla.

Armeenia kultuuri eripäraks on püsijäämine ja igavikulisus. Rikas ajalooline minevik on mitmekesistanud haridust, teadust ja kultuuri ning võimaldanud edasi kanda neile iseloomulikke jooni.

Juba väga ammustest aegadest on Armeenias tegeldud kõikvõimaliku loominguga. Meie päevini on säilinud arvukalt näiteid tollaste meistrite suurepärasest töödest. Olgu tegu vaipade, miniatuuride, juveeli- ja keraamiliste toodete või arhitektuuriobjektidega – kõik need annavad põhjust nimetada Armeeniat muuseumiks lahtise taeva all.

III sajandist eKr pärinevad arheoloogilised leiud – kivist ehitatud Karaundži (Zoratskar) ja Metsamori observatoorium, kaljujoonised, IX–VI sajandi eKr insenerirajatised, hellenismiajastu kõrgkultuuri mälestusmärgid, kangelaslikkusest ja inimarmastusest kantud rahvuseepos „Sassuuni Davith“, ristiusu arhitektuurimälestised, paeluvate miniatuuridega iidset käsikirjad on armeenia rahva kõrgetasemelise kultuuri tunnistajateks tänaseni.

Mälestusmärk Sassuuni Davithile

X–XIV sajandid peetakse armeenia kultuuri taassünni ajaks – olgu näiteks kirjandus, muusika, teatrikunst või arhitektuur. Lakkamatud sõjad viisid aga asja niikaugemale, et Armeenia territooriumil võis XV–XVII sajandi kultuurielus täheldada olulist langust, samal ajal mujal armeenlastega asustatud aladel nii Euroopas kui Aasias arenes kultuur edasi. 1512. aastal andis armeenia esimene trükkal Hakop Meghapart Veneetsias välja esimese armeeniakeelse trükitud raamatu. Selle aja parimad arhitektuurirajatised kerkisid samuti väljaspool Armeeniat. Armeenia enda territooriumil arenes põhiliselt tarbekunst.

XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel võis täheldada samasugust tendentsi, kuna Armeenia oli ju endiselt teiste riikide vaheliste sõdade tallermaaks.

Riigi jagunemine Lääne- ja Ida-Armeeniakts tõi ühes kahe suuna tekimise ka kultuuris. Armeenia kultuurielu tollasteks suurteks keskusteks võib pidada Moskvat, Peterburit, Tbilisit, Bakuud, Konstantinoopolit, Izmiri, Veneetsiat, Pariisi.

Kui 1915. aastani saab rahvusliku eneseteadvuse tõusu taustal rääkida ühtlasi armeenia kultuuri tõusuperioodist, siis pärast selle aasta traagilisi sündmusi sattus tõsise löögi alla ka kultuurielu. Tohututele kultuuriväärtustele lisaks said hävingu osaliseks paljud nende loojad.

KIRJANDUS

Armeenia kirjakeele loomise järel avati kõikjal üle maa koole, valmisid kirjandusteosed, ajaloolised, filosoofilised ja keeleteaduslikud traktaadid, tööd loodusteaduste, geograafia, astronoomia, matemaatika vallast.

Varasema lüürilise, moraliseeriva ja filosoofilise poeesia näiteid võib leida Grigor Narekatsi (951–1003), Nerses Šnorhali (1112–1173), Hovhannes Tikurantsi (XIV–XV saj), Friki (XIII–XIV saj) loomingust. XII sajandist on tuntud valmikirjutajad Mhithar Goš ja Vardan Aigektsi.

XIX sajandi kirjanduses on tunda vene ja lääne-euroopa kirjanduse mõjutusi. Sellest ajast on teada paljude kirjanike ajaloolised jutustused, poeemid, luuletused, draamad.

XX sajandi esimesel kümnendil hakkas arenema uusim armeenia kirjandus. Selle tuntumaks esindajaks on Jeghiše Tšarents, kes jätkas viieteistkümnne sajandi pikkust kirjandustraditsiooni ning rikastas kirjandust samal ajal uute ideede, teemade ja žanritega. Neist aastaist on tuntud ka Vahan Terjani, Aksel Bakuntsi, Gurgen Mahari, Nairi Zarjani, Vahan Totovents'i looming.

Teise maailmasõja aastail pöördusid kirjanikud üha enam ajalooliste teemade poole. Sel moel püüti üleval hoida rahva vaimu. Neist aastaist on

tuntud Derenik Demirtšjani „Vardanank“, Stepan Zorjani „Tsaar Papp“. Nairi Zarjani tragöödia „Ara Geghetsik“, Hovhannes Širazi poeemid.

Pärast sõda ilmusid uued autorid: Hamo Sagjan, Sirvard (Silva) Kaputikjan, Vahagn Davtjan, Hrant Matevosjan, Gevorg Emin, Paruir Sevak.

Kirjanduses on oluline koht neil armeenia autoritel, kes kirjutasiid oma teosed ajaloolisest kodumaast eemal. Muidugi võib nende loomingu puhul täheldada mitmesuguseid mõjutusi, ent põhiolemuselt järgivad nad kindlalt armeenia uusimale kirjandusele omaseid jooni. Olgu siinkohal nimetatud mitmel pool maailmas tuntud Villiam Sarojan, Hamastegh, Šahan Šahnur, Vazgen Šušanjjan, Kostan Zarjan, Zare Vorbuni, Zahrat.

Armeenia Kirjanike Liit loodi 1934. aastal.

1990. aastatel said kirjanikest aktiivsed rahvusriigi taastamise eest võitlejad. Kirjarahvas on Armeenias ikka kuulunud elu edendajate hulka. Näiteks sai Vazgen Sarkisjanist koguni kaitseminister ning seejärel Armeenia peaminister.

2002. aasta juunis sai Armeenia Kirjanike Liidu eestvõtmisel Jerevanis teoks esimene kirjanike kongress. Kaks aastat hiljem, 2004. aasta juunis peeti juba teine kongress.

2002. aastal alustas tegevust kirjastus SP, seerias „Sissejuhatus“ hakati välja andma noorte autorite loomingut. Ilmumist jätkavad SP kirjandusväljaanded *Grakan tert*, *Nork*, *Nor Dar*, Kirjanduslik Armeenia.

Kirjandushuvilise lugejani jõuavad ka ajakiri Inostrannaja Literatura (‘Väliskirjandus’), ajaleht Satirikon, lastele ja noortele mõeldud Tsolker (‘Valguskiired’) ja Lusapsak (‘Oreool’).

Armeenia kirjandust on tõlgitud ka eesti keelde. Tuntumad tõlkijad on Andres Jaaksoo ja Boris Kabur. Tänu viimasele on võimalik eesti keeles lugeda armeenia rahvuseepost „Sassuuni Davith“.

KUNST

Rahvusliku maalikunsti algeid võib näha Edžmiatsini arhitektuurimälestistel, antiikses Garnis ja teistes pühamutes. Kultusehitiste seinad ja põrandad olid kaetud hämmastavate ornamentide, bareljeefide ja reljeefidega. Neist märkimisväärne osa on säilinud tänaseni.

Maaliga paralleelselt hakkas arenema ikoonimaal. Oluline osa oli miniatuuridel – religioosse sisuga erksavärvilistel joonistustel, mis kaunistasid käsitsikirjutatud raamatuid. Esimesed miniatuurinäited pärinevad VI sajandist, õitsele puhkes see kunstileik keskajal. XVII–XVIII sajandil hakati looma seinamaalinguid, XIX sajandist alates võib aga täheldada väga erinevaid maaliliike.

Garni pühamu

Armeenia
miniatuur

Tuntud kunstnikest olgu siinkohal nimetatud Ivan Aivazovski (Hovhannes Aivazjan), kelle meremaalid on hinnatud kõigjal maailmas, ja Martiros Sarjan – XX sajandi tunnustatud värvimeister.

MUUSIKA

Armeenia professionaalse muusikakultuuri algus ulatub sajandite sügavusse (XII sajand eKr). Seda muusikat ei saa iseloomuliku meloodia ja rikkaliku helikõla tõttu segamini ajada ühegi teisega. See omapära saavutatakse tänu originaalpillide kõlale, ja need pillid on säilinud tänaseni. Keskajast pärinevad viiuli prototüübid *pandir* ja *bambur*, keelpillidest on tuntud *tavigh* ja *qnar*, puhkpillidest – *svirel*, *zurna*, *avagpogh*, löökriistadest – trumm.

lidsetest aegadest on alguse saanud rahvalikud laulmised: lauldi pidu-, töö-, sõjalaule. Rahvas on loonud rohkesti armastus-, pulma- ja häällilaule ning itke. Laule esitasid rahvalaulikud – gussaanid. V sajandist hakkasid arenema kirikulaul ja -muusika. Koorilaule ehk *šarakane* esitati kiriklikel kombetalitustel ja kirikupühadel. XII sajandist hakati kasutama *khazasid* ehk vanaaegseid armeenia noote. Meie päevini säilinud katkendid lüürilistest armastuslauludest, laulud igapäevaelu teemadel ja joogilaulud annavad tunnistust keskaegse muusikakultuuri kõrgeast tasemest.

XVIII sajandi lõpust pärineb armeenia ašuugide muusika, mis põhiliselt oli keskendunud armastuslüürikale ja igapäevaelu teemadele.

Oluline osa on muusika arengus olnud helilooja Komitasil (1869–1935). Just tema pani aluse heliloojate rahvusliku koolkonna rajamisele ja tegi armeenia muusika tuntuks laias maailmas.

1868. aastal nägi ilmavalgust esimene armeenia ooper – Tigran Tšuhhadžjani „Aršak II”.

Aleksander Spendiarijani teosed aga tähistavad rahvusliku sümfooniilise muusika algust.

1912. aastal jõudis kuulajaini Armen Tigranjani ooper „Anuš”.

Jerevani Ooperi-
ja Balletiteater

XX sajandi algus tõi ühes muusikaelu elavnemise, loodi ka uus noodi-kiri. 20.–30. aastatel alustas Jerevanis tööd konservatoorium, loodi sümfooniaorkester, riiklik kapell, ooperi ja balletiteater (1933), muusikalise komöödia teater, riiklik filharmoonia, Komitasi-nimeline kvartett, rahvapilliansambel, rahvuslik laulu- ja tantsuansambel, estraadiorkester, riiklik kammerorkester.

1932. aastal moodustati Armeenia Heliloojate Liit. Tegutsemist alustas uus heliloojate põlvkond. Selle esindajate Aram Hatšaturjani, Arno Babadžanjani, Mikael Tariverdijevi muusika on tänaseni tuntud ka Armeenias kaugemal.

Omaette nähtuseks maailmamuusikas kujunes Aram Hatšaturjani looming: just temalt pärineb ka esimene rahvuslik ballett „Gajane”.

Armeenia XX sajandi muusikakultuuri oluliseks ja lahutamatuks osaks on kõigi nende muusikute looming, kes tegutsesid väljaspool ajaloolise kodumaa piire: olgu siinkohal nimetatud Nikol Galanderjan, Alan Hovhannes, George Karvarents, Charles Aznavour, Loris Tšknavorjan.

Praegu tegutseb Armeenias 16 riiklikku muusikakollektiivi.

TEATER

Armeenia teatrikunst pärineb väga ammustest aegadest. On teada, et Armeenia tsaari Tigran II Suure korraldusel ehitati pealinna Tigranakerti amfiteater. Selle varemed on säilinud tänaseni.

Plutarchose ütlustest on teada, et Armeenia tsaar Artavazd II lõi tragöödiad, mis toodi lavale Artasatis – Armeenia teises pealinnas. Rahvusliku teatri traditsioone ongi edasi kantud neist aegadest alates.

1921. aastal alustas Jerevanis tööd Gabriel Sundukjani nimeline Draamateater. Selle Armeenia suurima draamateatri repertuaari kuuluvad nii armeenia tuntud dramaturgide – Gabriel Sundukjani, Aleksander Širvanzade (Movsisjan), Hakob Paronjani kui ka lääne klassikute teosed.

Praegu tegutseb Armeenias 16 riiklikku ja 6 erateatrit. Pealinnas Jerevanis on 3 linnateatrit.

*Kõikjal maailmas tuntud helilooja
Aram Hatšaturjan*

*Maailmakuulus laulja ja helilooja
Charles Aznavour (Prantsusmaa)*

FILMIKUNST

XX sajandi 20. aastatel moodustati Jerevanis stuudio Armenfilm. Seal loodud koloriitsed linateosed, nende hulgas ka multifilmid tegid tuntuks armeenia päritolu režissöörid Sergei Paradžanovi, Lev Kulidžanovi, Marlen Hutsijevi, Karen Šahnazarovi, Aleksander Adabašjani, Ruben Mamuljani.

Praegu tegutseb Armeenias kaks filmistuudiot.

Armeenia tuntud filminäitleja Armen Džigarhhanjan

Sport

Armeenlased tunnevad uhkust selle üle, et on olümpiamängudel osalenud juba tuhat aastat. 281. aastal tuli antiikaja 265. mängudel olümpiavõitjaks maadluses Armeenia tsaar Trdat Suur (seni olid kõik võidud kuulunud mängude korraldajatele kreeklastele).

Võidutraditsiooni jätkati ka pärast olümpiamängude taassündi. Armeeniale on olümpiamedaleid toonud võimlejad Hrant Šahinjan, isa ja poeg Azarjanid, poksija Vladimir Jengibarjan, jalgpallur Nikita Simonjan, maadlejad Suren Nalbandjan, Sanasar Hovhannesjan, Levon Džulfalakjan ja Mnatsakan Iskandarjan, tõstjad Norair Nurikjan ja Juri Vartanjan, tennisist Andre Agassi, vehkejad Georgi Pogossov ja Karina Aznavurjan. Neist mõnedki on olümpiamängudel pjedestaalile jõudnud kahel korral.

Tuntust on kogunud armeenia maletajad: male maailmameister ja maleolümpiaadide võitja Tigran Petrosjan, rahvusvahelised suurmeistrid Rafael Vaganjan, Smbat Lputjan, Artašes Minasjan.

Üheksas male maailmameister Tigran Petrosjan

Iseseisva Armeenia maletajatest on tuntud Vladimir Akopjan ja Levon Aronjan. Armeenia koondis on mitu aastat järjest püsinud maailmameistri-võitluste ja maleolümpiate võitjate hulgas. Hiljaaegu saavutati esikoht rahvusvahelisel maleolümpial Torinos.

Tava püsida maailmatasemel esirinnas jätkavad teiste alade sportlased: maadlejad Armen Nazarjan, Armen Mkrttšjan, Araik Gevorkjan ja Vahtang Galstjan, tõstjad Ašot Danieljan ja Arsen Melikjan, poksijad Artur Grigorjan, Vahtang (Vik) Dartšinjan ja Artur Abraham (Abramjan).

Vaatamisväärsused

Armeenia on rikas kultuurimälestiste ja kaunite looduslike paikade poolest.

Rohkesti mälestusmärke pärineb kristluse-eelsetest aegadest: näiteks iidsete pealinnade Armaviri ja Argašati ning paganausuliste pühamu Garni varemed. Eriti rikkalikult on säilinud aga ristiusuga seotud mälestisi. Olgu siinkohal nimetatud Edžmiatsini katedraal, Noravanki, Geghardi, Khor Virapi, Gošavanki, Sevanavanki klooster, iidse Zvartnotsi kiriku varemed, hatškaaride surnuaed Noraduzis.

Loodusest jätavad unustamatu elamuse Sevani järv, Džermuki juga, Parz Litši ja Qari järv, Khndzoreski kaljud ja muidugi Ararat, mis on nähtav Armeenia paljudest eri punktidest. Imeilus ja mitmekesine on kogu mäginne loodus tervikuna.

Põhjaliku ülevaate annavad Armeeniast sealsed muuseumid. Jerevanis asuvad riiklik ajaloomuuseum, Jerevani ajaloomuuseum, riiklik maaligalerii, kaasaegse kunsti muuseum, laste kunstimuuseum.

Sardarabadis pakub huvi etnograafia- ja folkloorimuuseum, Edžmiatsinis – religioosse kunsti muuseum.

Jerevanis asub ka Mesrop Maštotshi nimeline iidsete Käsikirjade Instituut Matenadaran.

Mesrop Maštotši nimeline iidsete Käsikirjade Instituut Matenadaran

Selle kolleksioonides säilitatakse ligi 20 000 väga ammustest aegadest pärinevat erinevates keeltes käsikirja ja raamatut.

Kokku tegutseb Armeenias praegu 23 muuseumi ja ajaloolis-kultuurilist kaitseala.

Noravanki klooster

Zvatnotsi kiriku varemed

Gegardi kloostrikompleks

*Tsitsernakaberd – genotsiidi
ohvrite mälestusmärk*

*Vaade Jerevanile.
Vabariigi väljak*

Usk

Armeenlased on kristlased. Ristiusk hakkas Armeenias maad võtma juba I sajandil, ja eelkõige tänu kahele apostlile – Varfolomeile ja Fadeile – sündis Armeenias apostlik kirik. Vahel on armeenia kirikut nimetatud ka gregoriaani kirikuks: põhjuseks asjaolu, et ristiusu vastuvõtmine on seotud armeenia kiriku esimese katoolikose püha Gregorius Valgustajaga.

Eelpool oli juttu sellest, et ristiusk võeti Armeenias vastu 301. aastal, tsaar Trdat III (298–330) valitsemisajal. Armeenias sai esimene riik, kus ristiusk kuulutati riigiusuks. Kirikul on oma rahva ajaloos olnud üldse väga oluline osa, kuna pärast sõltumatus kaotamist 1375. aastal sai sellest otsekui üldrahvalik organisatsioon, mis võttis üle mõnedki riiklikud funktsioonid.

Armeenia Apostlik Kirik on omamoodi unikaalne – kuulutades vaid Kristuse jumalikkude (mitte jumalikkude ja inimikkude) palet.

Armeenia Apostliku Kiriku pea on kõigi armeenlaste ülempatriarh ja katoolikos (praegu on selleks Garegin II), kes resideerib alaliselt Edžmiatsinis. Ta on kõigi usklike armeenlaste vaimne juht, Armeenia kiriku kommete, traditsioonide ja ühtsuse säilitaja ning kaitsja. Kanoonilistes piirides on tal Armeenia kirikus täielik võim ja juhtimisõigus.

*Edžmiatsini
katedraal*

Edžmiatsin on Armeenia Apostliku Kiriku vaimne ja administratiivne keskus. VII sajandist asuvad seal kaks kloostrit: Püha Hripsime ja Püha Gajane klooster. Mõlemad on ka armeenia arhitektuuri klassikalised näited.

Edžmiatsinis tegutsevad veel vaimukultuuri akadeemia ja seminar.

Ajaloolistest eripäradest tingituna kuuluvad Armeenia Apostliku Kiriku koosseisu Jeruusalemma ja Konstantinoopoli Patriarhaat ning Kiliikia kirik. Need kolm kõrgemat vaimulikku katedrit kuuluvad küll Edžmiatsini

Tatevi kloostrikompleks

jurisdiktsiooni alla, ent samal ajal on neil oma sisemine administratiivne autonoomia.

Armeenlastele seostub armeenlus suures osas kirikuga, sellesse suhtutakse suure austuse ja poolehoiuga. Armeenlased mõistavad, et kirikuta poleks nad kõikvõimalike vallutajate keskel rahvusena püsima jäänud.

*Ristusustamise
1700. aastapäevaks
ehitatud püha Gregorius
Valgustaja kirik*

Uskumused ja kombed

Armeenlaste kõik ammustest aegadest pärinevad tähtpäevad on omavahel loogilises seoses, samuti on need seotud looduslike ja kosmiliste jõududega.

Traditsiooniks on kujunenud iidset pühad *Zatik*, *Vardavar*, *Trndez*. Kahjuks on kristluse-eelseid uskumusi väga vähe uuritud.

Rahva seas on säilinud rohkesti kombeid, mida austatakse tänaseni.

Näiteks kuulub esimese saagi juurde augustis kindlalt selle õnnistamine, mõnede usupühade ajal on tavaks ohverdada lambatall.

Esimese saagi õnnistamine

KOMMETEGA SEOTUD PÜHAD

Vardanank

See on traditsiooniline püha (püha Vardani päev), mida tähistatakse 15. veebruaril. Sellega meenutatakse Vardan Mamikonjani juhtimisel peetud lahinguid pärslastega Avarairi väljadel. Pärselased tahtsid sõja abil armeenlased jõuga paganausku pöörata. Suuri kaotusi kandes õnnestus neil sõda küll võita, ent armeenlased kaitsesid end vapralt ja ei loobunud kõigele vaatamata ristiusust.

Amanor

Vanade traditsiooniliste pühade hulka kuulub ka *Amanor* (uusaasta), mida tähistatakse 31. detsembrist – 2. jaanuarini. Pühadeks pannakse selga uued riided. Koldes süüdatakse tuli ja tulele pannakse värske vesi. Kombeks on küpsetada leiba, ja kui leivategu õnnestub, on oodata head aastat. Neil päevil tuleb tagastada võlad ja andestada lähedastele, samuti saada neilt vastuandestus. Sugulased ja naabrid käivad vastastikku külas ja võtavad kindlasti kaasa kingitusi ning maiust.

Surb Sargis

Seda noorte ja armunute püha tähistatakse 63 päeva enne lihavõtteid. Püha eel süüakse rohkesti soolaseid kakukesi. Eesmärgiks on tekitada janu, et siis näha öösel unes armastatud inimest juua pakkumas. Põhjus on lihtne: kellelt võtad unes vett, sellest saab sinu abikaasa.

Avag Šabat

Avag Šabati ehk kirgliku nädalaga märgitakse Kristuse viimaseid maiseid tunde. Religioossetele rituaalidele lisaks koristatakse puhastumise nimel õued ja tänavad, viiakse välja kogunenud praht. Kodus peab samuti kõik puhtusest särama. Seejärel lüüakse vahtu või ja korjatakse mägedest ning põldudelt kõikvõimalikke maarohtusid, et eelkõige jagada kingitusi neile, kel endal puudub võimalus majast väljuda.

Trndez (Terendaradž)

Trndezi ajal üle lõkke hüppamine peletab haigused

Püha tähistab uue aasta saabumist armeenia vana kalendri järgi ehk 21. märtsil. Uus aasta tuleb niisiis koos kevadega, see tähistab uuene- mist ja õitsemist.

Trndez on eelkõige seotud uue aasta ootuse ja selleks valmistumisega. Hoolega tehakse korda aiad ja kodused eluasemed. Süüdatakse lõkkes, mis puhastavad kurjusest ja aitavad kaasa viljakusele. Noorpaarid hüppavad üle lõkke, et hävineksid tõved ja sünniks terved lapsed. Õhtu saabudes tantsitakse lõkke ümber vanu tantse, kindlasti tuleb tantsida seitsmest ringist koosnevat ringmängu (seitse on armeen- lastele õnnenumber).

Zatik

Zatik tähendab armeenia lihavõtteid. Sügavalt usulistele rituaalidele lisaks korraldatakse iidse kombe kohaselt värvikas ohvritoomise tseremoonia. Pidustusi jätkatakse looduses: mängitakse lustlikke mängu, jälgitakse hobuste võiduajamist, tantsitakse ja tehakse lõkkesid.

Kujunenud tava järgi peab korjama ravimtaimi. Ennustamiseks tuleb aga korjata lilli seitsmelt mäelt ja vett seitsmest allikast. Seda tuleb teha ettevaatlikult, et mitte äratada draakoneid.

Vardavar

See on rooside õitsemise püha, mida peetakse pärast viljakoristust, ent enne saagikorjamist aiast. Inimesi äratavad puhkpillihelid, mägedest tulevad karjased lambatalli ohvriks tooma. Tänatatakse maad ja loodetakse vihma. Inimesed valavad üksteist üle veega, et sel moel samuti väljendada maale oma tänu ja tuua ohver hingedele, kes kaitsevad vett. Hiljem pidutsetakse allikate juures. Sel päeval võetakse puu otsast esimene küps õun.

Vardavari ajal valatakse üksteist üle veega

Viinamarjade õnnistamine

Augusti keskel, viinamarjade valmimise aegu viiakse kirikusse esimesed viinamarjakobarad. Niimoodi õnnistatakse ja tänatakse Püha Jumalaema. Seejärel hakatakse katma peolauda. Enne peo algust korraldavad noored jõukatsumisi ja mängivad mitmesuguseid mänge.

Khatšverats

14. september on armeenlastele esivanemate mälestuspäev. Kogunetakse surnuaeda, kus korraldatakse mälestuspidu. Kujunenud on arvamus, et sel päeval on kõik lahkunud justkui omaste seas ja nendega koos.

Armeenia pulm

Pulm on armeenlastele väga suur pidu. See hõlmab eelnevaid läbirääkimisi, kihlust ja pulmapidu ennast.

Nüüdseks on minetunud traditsioon, mille kohaselt pidutseti seitse päeva ja ööd. Varem aga oli see pulmade eel kindlaks kombeks ja seda tegi kogu küla.

Külalisi kutsutakse pulma tõesti palju. Tunnistajateks palutakse pulma ristiema ja ristiisa. Tavakohaselt on nendeks kõige austatum ja lähedasem abielupaar pruudi ja peigmehe lähikonnast. Muidugi peab olema tegu tõeliselt eeskujuliku abielupaariga – et noored saaksid julgelt astuda selle jälgedes ja et neil kujuneks sama tugev pere.

Pulma ristiema ja ristiisa teevad noortele kõige kallima pulmakingi.

Kingituste tegemine on komme omaette. Pruudi ja peigmehe sugulased ja külalised kingivad noorpaarile väärtasju, kangaid, kodutarbeid, raha.

Pulmaga käib kaasas rohkesti lõbusaid tavasid. Üks neist on pruudi väljaostmine. Pruudi vanemad võivad selleks nimetada väga suure summa,

Armeenia pulm (kirjas Guinnessi rekordiraamatus)

pulma ristivanemate auasi on see raha kokku saada. Iseenesest on tegu muidugi sümbolse kombetalitusega.

Altari ette viib pruudi isamees. Ristivanemate kanda jääb aga vastutus pruutpaari eest kogu eluks.

Pulmas antakse pruudile mõneks ajaks hoida laps. Kindlasti peab see olema poiss, sest siis sünnib ka pruutpaarile esimese lapsena poeg.

Pulmajärgsel hommikul viivad peigmehe suguvõsa naised pruudi majja punase õuna. See sümboliseerib pruudi süütust.

Lapse sünd

Lapse sünniga on seotud mõnedki vanad tavad. Selleks et ära hoida ebaõnne, pidi imiku peatsis 40 päeva põlema õlilamp: usuti, et tulel on puhastav jõud. Hällile riputati mitmesuguseid amulette, last ei tohtinud sel ajal kodust välja viia. Kui seda mingil põhjusel siiski tuli teha, oli amulett ema käes. Lapse tekile aga asetati tükike leiba.

Neljakümne päeva pikkuse tsükli lõpetas lapse ja ema vannitamise rituaal, samal õhtul saatsid naissugulased ema ja lapse kirikusse.

Lapse ristimine (*knunq*) leidis tavaliselt aset umbes nädal pärast sündi. Nimi pandi lapsele vastava päeva pühaku järgi, sageli sai laps oma vanaisa või vanaema nime.

Omaette rituaal kuulus esimeste hammaste tuleku juurde. Sel puhul korraldati perekondlik koosviibimine. Laps pandi põrandale istuma, tema pea kaeti laudlinaga ja raputati sellele keedetud nisu (*ktšahaši*).

Veel kommetest

Armeenlastel on heaks kombeks, et iga rõõmustava sündmuse puhul asetab selle põhjustaja oma käe sõprade ja lähedaste pealaele, ise sõnades: „*Tarose qez*” (‘Annan edasi sinule’). Niisiis soovib ta enesele osaks saanud õnne ka oma kaaslastele.

Armeenlased on alati uskunud saatust. Nende ettekujutuse kohaselt on inimese surmapäev ette määratud. Arvatakse, et hing lahkub kehast linnu kujul (valge tuvi tähendab, et tegu oli hea inimesega, must lind tähistab patust inimest). Lahkunud hing jääb inimese kõrvale muldasängitamiseni. Matused on alati rahvarohked. Surnuaiani lähivad ainult mehed, naised pöörduvad pärast kiriklikku jumalagajätku tagasi koju. Surnuaial heidab igaüks hauda peotäie mulda ja ütleb: „Head teed, tervita meie lahkunuid.”

Pärast matuseid surutakse lahkunu sugulastel kaastunde ja lohutuse märgiks kätt. Seejärel kutsutakse nad mälestuslõunale. Enne laudaistumist peab pesema käsi ehk maha pesema kõik selle, mis oli seotud lahkunuga. Lauas peab vaimulik palve, seejärel võetakse klaasike surnu hingerahu terviseks: et ta teisest ilmast hoolitseks oma elavate lähedaste eest.

Järgmise päeva hommikul pärast päikesetõusu lähivad pisarates sugulased ja lähedased taas lahkunu hauale.

Rahvustoidud

ARMEENIA KÖÖK

Armeenlaste rahvusköögi vanust võib mõõta sajanditega ja selle eripära on suuresti tingitud paikkonna geograafilistest ja kliimatilistest tingimustest.

Huvitav on see, et aegade jooksul on armeenlased kasutanud põhiliselt samu toiduaineid. Samuti on välja kujunenud oma nipid toiduainete töötlemiseks ja valmistamiseks, mis samuti on säilinud tänaseni. Olgu siinkohal näiteks leiva-, või- ja veinitegemine.

Toiduvalmistamiseks kasutab armeenia köök umbes 300 metsikult kasvavat rohttaime või lilleliiki. Kusjuures tegu ei ole pelgalt maitseroheliseaga; neist taimedest valmistatakse sageli ka põhitoit.

Armeenlaste üks peamisi toiduaineid on leib – lavašš. Seda küpsetatakse spetsiaalses ahjus – *toniris*. *Tonir* on ümmargune savist ahi, milles lavašile lisaks valmistatakse teisigi toite – näiteks küpsetatakse juurvilja, aurutatakse putru, suitsetatakse kala ja linnuliha. Nii spetsiaalne ahi kui ka savist nõud on armeenlastele omase toidu valmistamisel väga olulised.

Põhitoidu lavaši valmistamiseks läheb vaja jahu, sooja vett, juuretist ja soola. Neist segatakse tainas ja pannakse see sooja kohta käärima. Seejärel jaotatakse tainas 300–400grammisteks tükkideks ja rullitakse need 3–4 millimeetri paksusteks.

Niimoodi valmib lavašš

Põhjus, miks nii kõnealune ahi kui ka lavašš on säilinud läbi sajandite, on lihtne: lavašš on kaloririkas, ta on hästi omastatav ja säilib kaua.

Leib on armeenlaste toidulaual olulisel kohal ka praegu. Seetõttu pole imeks panna, et väljendeid „hommikust sööma”, „lõunatama”, „õhtust sööma” asendab armeenlastel „leiba sööma”.

Paljudes kohtades on säilinud komme küpsetada sügisel lavašši kolmeks–neljaks kuuks tagavaraks. Pärast küpsetamist lavašš kuivatatakse ja laotakse virna. Pehmuse taastamiseks niisutatakse kuiv lavašš hiljem veega, keeratakse linikusse ja lastakse sel pool tundi niimoodi seista. Muidugi võib lavašši kasutada ka kuiviku kujul.

Armeenia rahvustoidu eripäraks on pikantsus ja teravus, seda iseloomustavad rikkalikud ja rammusad supid.

Maitseainetest kasutatakse pipart, küüslauku, köömneid, mitmesugust maitserohelist.

Veel üks armeenia toidu eripära on suur keedusoola sisaldus.

Rohkesti kasutatakse looma- ja lambaliha. Alati on kõrgelt hinnatud kala. Kalavarude kindlustamiseks on loodud suuri vääriskalakasvatusi. Praegu on eriti hinnas Sevani forell (*iškhan*). Ammustest aegadest pärineva kalatoidu *kutapi* valmistamise saladused on aga peaaegu muutusteta säilinud tänaseni.

Juur- ja köögiviljadest on alati kasutatud rohkesti kartulit, tomatit, pipart, baklažaani, kapsast.

Armeenia turult võib leida toiduks kõike vajalikku

Toorained hõrgutiste valmistamiseks

Armeenlased peavad lugu heast šašlõkist

Magustoiduks pakutakse värskaid või kuivatatud puuvilju: pirne, õunu, küdooniat, kirsskontpuumarju, mooruspuuvilju, virsikuid, granaate, viinamarju, ploome, sidrunit, aprikoose, apelsine, arbuusi, melonit. Kõige enam süüakse õunu ja pirne, küdooniat kasutatakse enamasti raviotstarbel.

Toiduvalmistamise viisid on küllaltki keerulised. Suurt osa liha-, kala- ja juurviljatoitudest pakutakse täidetud, vahustatud, püree või suflee kujul. Samal ajal on hinnas ka meile harjumuspärased lihatoidud.

Armeenlaste piimatoodete valik on samuti mitmekesine. Tuntud on kannudes ja nahklähkrites säilitatav soolane juust, lai valik hapupiimatooteid.

Tänu ammusele maaharimisele on toiduvalmistamiseks kasutatud rohkesti polbnisu, nisu, otra, ube, läätsi, mägiherneid. Rohketest viljaliikidest tingituna valmistatakse erinevaid jahuliike. Juba esivanemate toidulauale kuulunud nisujahust valmistatava roa näiteks on *khašil* ja *asuda*.

Liha- ja kalatoitude valmistamiseks kasutatakse juurviljadele lisaks rohkesti puuvilju. Suppidesse näiteks pannakse sageli koos kartuli ja sibulaga õunu, küdooniat, kuragaad, Kreeka pähkleid. Kalatoitudele lisatakse kirsskontpuumarju, seenetoitudele – alõtsasid, musti ploome, rosinaid.

Üks omapära on armeenia toitide puhul veel: ühte ja sama rooga võib valmistada nii keetes, praadides kui ka hautades.

Armeenia on kuulus oma konjaki poolest, kõrgelt hinnatud on ka selle maa veinid. Seda eelkõige tänu viinamarjasortidele, sest kliimaatilistest tingimustest tulenevalt on neil kõrge suhkrusisalduse protsent. See omakorda tähendab suurt piiritusesisaldust, mis võimaldab toota kangemaid poolmagusaid dessertveine. Need veinid on spetsialistide seas väga kõrgelt hinnatud. Samas ei tunta neid mujal maailmas nii laialt kui legendaarset armeenia konjakit. Põhjus on lihtne: kuna viinamarjasaagist suurem osa läheb just konjaki (sealhulgas suures osas eksporditava konjaki) tootmisele, naudivad suurepäraseid veine eelkõige just selle ala asjatundjad.

Ent tulgem tagasi armeenia omanäolise ja rikkaliku toidulaua juurde. Ja olgu siinkohal mõned maitsvad näited (retseptides on antud ainete minimaalsed kogused, neid tuleb proportsionaalselt suurendada vastavalt toidu soovitatavale kogusele).

Baklažaanid küüslauguga (*skhtorats*)

200 grammi baklažaan (3–4 tükki), 5 grammi küüslauku, 50 grammi peterselli- ja sellerijuuri, 5 grammi tilli, 50 grammi tomatit, taimerasva, maitse järgi soola ja pipart.

Baklažaanid kooritakse ning eemaldatakse otsad, terava noaga tehakse ühele küljele sisselõige ja eemaldatakse lusikaga viljaliha. Seejärel pannakse baklažaanid 10–15 minutiks soolvette, võetakse sealt ja pigistatakse vesi välja. Viljaliha lõigatakse tükkideks, lisatakse kooritud ja tükeldatud

küüslauk, hoolikalt pestud ja peenestatud petersell, seller ja till ning segatakse kõik läbi. Segule raputatakse peale soola ja pipart ning praetakse see taimerasvaga.

Nüüd täidetakse baklažaanid saadud seguga ja asetatakse need – täidetud pool üleval eelnevalt sulatatud taimerasvaga pannile. Lisatakse kooritud ja tükeldatud tomatid, veidi soola, umbes 20 grammi vett ja raputatakse peale tilli. Seejärel hautatakse kaane all 5 minutit.

Enne lauale andmist valatakse baklažaanid üle hautamisel eraldunud vedelikuga. Serveerida võib nii soojalt kui külmalt.

Supp mšoš

80 grammi läätsi, 20 grammi päevalilleõli, 25 grammi sibulat, 10 grammi kuragaad, 15 grammi Kreeka pähkleid, maitse järgi soola, musta pipart ja petersellilehti.

Läätsed sorteeritakse, pestakse ja keedetakse pehmeks. Lisatakse sool, eelnevalt peenestatud ja praetud sibul, purustatud Kreeka pähklid ja pestud kuragaa ning keedetakse aeg-ajalt segades 10–15 minutit. Enne lauale andmist raputatakse toidule musta pipart ja peterselli.

Serveeritakse vaagnal.

Dolma

100 grammi lambaliha, 80 grammi viinamarjalehti, 5 grammi riisi, 20 grammi sibulat, 50 grammi hapupiima, 2 grammi küüslauku või kaneeli, 10 grammi suhkrut, maitse järgi soola, pipart, münti, basiilikut, majoraani või muud maitserohelist.

Liha lõigatakse väikesteks tükkideks ja lastakse läbi hakklihamasina. Sellele lisatakse poolpehmeks keedetud riis, peenestatud sibul, maitseroheline, sool ja pipar ning segatakse kõik hoolikalt läbi.

Värsked viinamarjalehed asetatakse 2–3 minutiks keedetud vette (keeta neid ei tohi), pärast seda eemaldatakse leherootsud. Seejärel võetakse 1–2 viinamarjalehte, asetatakse neile lihasegu ja keeratakse lehed ümbrikukujuliselt kokku.

Kastruli põhja pannakse lihast üle jäänud kondid ning kaetakse need viinamarjalehtedega. Nende peale reastatakse *dolmad*, kallatakse peale veidi puljongit või vett ja kaetakse tihedalt taldrikuga. Sellele omakorda pannakse peale potikaas. Keedetakse aeglasel tulel toidu valmimiseni.

Enne lauale andmist valatakse roog üle hautamisel tekkinud mahlaste vedelikuga.

Hapupiim segatakse peenestatud küüslaugu või suhkru ja kaneeliga ning serveeritakse eraldi.

Täidetud kõrvits (*ghapama*)

1,5kilone kõrvits, 70 grammi riisi, 70 grammi võid, 70 grammi alõtsäsid, 25 grammi suhkrut, 30 grammi rosinaid, 200 grammi õunu, 1 gramm kaneeli, maitse järgi soola.

Kõrvits pestakse, lõigatakse ära ülemine ots, võetakse lusikaga välja viljaliha ja seemned ning pestakse siis kõrvits veel kord hoolikalt üle. Viljaliha eraldatakse seemnetest, lõigatakse peeneks, lisatakse poolpehmeteks keedetud riis, pestud rosinaid, kivideta alõtsäid, õunaviilud, suhkur, kaneel ja segatakse kõik hästi läbi. Kõrvits täidetakse saadud seguga, sulatakse tihedalt alguses eemaldatud otsikuga ning pannakse võiga määratud pannil ahju.

Valminud kõrvits lõigatakse tükkideks ning valatakse enne lauale andmist üle sulatatud võiga.

Jerevani *gata*

Tainas: 1200 grammi jahu, 200 grammi sulatatud võid, 15 grammi pärm, 5 grammi soola, 400 grammi vett.

Täidis: 800 grammi jahu, 400 grammi tuhksuhkrut, 400 grammi sulatatud võid, vanilliini.

Lisaks: 100 grammi jahu taina rullimiseks, 200 grammi sulatatud võid kihtide immutamiseks, 4 munakollast määrimiseks.

Nimetatud ainetest valmistatakse tainas, kaetakse see käterätiga ja pannakse 30–35 minutiks sooja kohta. Täidise saamiseks segatakse jahu sulatatud võiga, lisatakse tuhksuhkur ja vanilliin ning segatakse sõmera massi tekkimiseni.

Nüüd asetatakse tainas eelnevalt jahuga üle puistatud lauale ja jaotatakse pallikujulisteks tükkideks. Iga tükk rullitakse 1,2–2 mm leheks, määratakse üle võiga, keeratakse kaheks kokku, rullitakse uuesti lahti ja määratakse taas üle võiga. Seda korratakse 4–5 korda. Seejärel vormitakse tainast rull ja lõigatakse see 200grammisteks tükkideks. Iga tükk rullitakse ümmarguseks kakukeseks, selle keskele asetatakse umbes 170 grammi täidist, servad ühendatakse omavahel ja kakukesele antakse ümmargune kuju. *Gata* paksus peab olema 1,2–2 cm. Edasi pannakse *gata* (n-ö õmb-lus allapoole) eelnevalt võitatud plaadile, määratakse pealt munakollasega ja torgatakse kahvliga mitmes kohas läbi. Seejärel küpsetatakse kuumas ahjus 30–35 minutit.

Armeenlased maailmas

Eelpool oli juttu 1915. aasta traagilistest sündmustest, mil Osmanite Türgi võimu all elanud armeenlased olid ellujäämise nimel sunnitud oma kodumaalt lahkuma. Need põgenikud lisandusid juba varem laia maailma suundunud armeenlastele.

Eelmise sajandi 20. aastate alguses tekkisid suuremad armeenlaste kolooniad Balkanimaades, Lähis-Idas, Gruusias, Iraanis, Venemaal, USA-s, Prantsusmaal, Ladina-Ameerikas. 20. aastate teisel poolel leidsid aset suured muudatused: seoses rahvusvahelise olukorra pingestumisega Lähis-Idas algas seal 50.–70. aastatel armeenlaste suur väljaränne enam arenenud ja stabiilsematesse riikidesse: USA-sse, Prantsusmaale, Suurbritanniasse, Saksamaale, Austriasse, Austraaliasse, Rootsi. Praeguseks on olukord muutunud niisuguseks, et väljaspool ajaloolist kodumaad elavaid armeenlasi on rohkem kui Armeenias elanikke.

5 miljonist mujal elavast armeenlasest elab 2,5 miljonit Venemaal ja 1 miljon on end sisse seadnud USA-s.

Teadvustades armeenia keele, kultuuri ja rahvusliku püsimise tähtsust teevad Armeenia kogukonnad selle nimel kõikjal jõupingutusi. Luuakse oma õppeasutusi, moodustatakse kõikvõimalikke ringe ja folklooriansambleid.

Mujal elavad armeenlased hoiavad tihedat sidet Armeeniaga, mõni aeg tagasi loodi selleks ka vastav ministeerium. Armeeniat peetakse õigusega kõikjal maailmas elavate kaasmaalaste kultuuri- ja hariduskeskuseks. Selleks kasutatakse paljusid võimalusi, näiteks rahvusvahelist Kuldse aprikoosi (*'Voski tsiran'*) filmifestivali. Korraldatakse Aram Hatšaturjani nimelisi muusikute konkursse, kõiki armeenlasi ühendavat kultuurifestivali „Ühtne rahvus, ühtne kultuur“, kirjanduskongresse. Iga kolme aasta tagant toimub rahvusvaheline kongress „Kodumaa – diasporaa“. Populaarseks on kujunenud Panarmeenia mängud, mida toetab Rahvusvaheline Olümpiakomitee.

Armeenia Rahvuskomitee USA-s

Armeenlased Eestis

1830. aastal saabus tuntud teadlase Johann Friedrich Parroti kutsel Tartusse (Derpti) ülikooli Hatšatur Abovjan. Just temast sai armeenlastele otsekui teerajaja Eestisse. Kui Abovjan 1836. aastal pöördus tagasi Armeeniasse, alustas ta seal põhjalikku valgustusosalast tööd.

Neil aastail saigi alguse armeenlaste ulatuslikum asumine Eestisse, seda just kultuurilis-valgustuslikel eesmärkidel. Aastail 1830–1859 saabus siia hulgaliselt noori, kel avanes võimalus omandada kõrgem haridus ning saada osa euroopalikust mõtteviisist ja kultuurist.

XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses tõusis Eestis õppivate armeenia üliõpilaste arv märgatavalt. 1916. aasta alguses pöördus suur osa noori aga ajalooliste sündmuste tõttu (vt peatükk „Paiknemine ja kujunemine”) kodumaale tagasi.

Taas hakkas rohkem armeenlasi Eestisse saabuma pärast Teist maailmasõda. Eelkõige olid need noored inimesed, kes kutsuti siia tööle oma ala spetsialistidena, Eesti kõrgkoolide lõpetanud, loominguliste elualade esindajad.

1980. aastad töid kaasa olulisi muutusi ühiskonnaelus, ja 1987. aasta veebruaris oli aeg küps Hatšatur Abovjani nimelise Tallinna Armeenia Kultuuriseltsi loomiseks. See selts moodustati Artem Davidjantsi, Rafael Aivazjani, Akop Kazarjani, Ruben Tsurukjani ja Maksim Asatjrani eestvõtmisel.

*Eestis elavad armeenlased tähistasid Anna Hedvig Brüll
125. sünniaastapäeva Haapsalus*

Tallinna pühapäevakooli õpilased

Sama aasta septembris alustas tööd pühapäevakool ja selle juures ka raamatukogu.

2. juunil 1988 sai Tallinna Armeenia Kultuuriseltsist Eesti Muinsuskaitse Seltsi osakond. Suurt toetust on armeenlastele nende töös osutanud läbi kogu selle aja tunnustatud heraldik Priit Herodes.

Pikki aastaid juhtis kultuuriseltsi tööd Tallinna Pedagoogilise Instituudi dotsent Artem Davidjants. Praegu on seltsi esimees Razmik Ivanjan.

1998. aasta märtsis alustas Tartus tööd Hatšatur Abovjani nimeline Lõuna-Eesti Armeenia Rahvusselts. Selle tööd juhib siiani Rafik Grigorjan. Samuti tegutseb Tartus pühapäevakool.

Tallinna selts on oma töös toetunud tuntud inimestele, kes on aidanud korraldada näitusi, kontserte, mitmesuguseid teisi ettevõtmisi. Oma töid on ikka ja jälle eksponeerinud armeenia päritolu kunstnikud Aragats Kalatšjan, Arsen Kljan, Vahagn Ananjan, Rafael Arjutunjan ja Rafael Danieljan. Tunnustust on võitnud džässmuusik Sergei Manukjan. Tuntud on muusikud Levon ja Vladima Jeremjan, noor helilooja Andranik Ketšek.

Eestit on külastanud ka Armeenia kunstikollektiivid.

Aastail 1989–1993 ilmus kord kuus kahes keeles Tallinna Armeenia Kultuuriseltsi infoleht Vahagn tiraažiga 1500 eksemplari. Ajalehel oli oluline osa nii ajalooliste kui ka nüüdisaja sündmuste valgustamisel ja neile õiglasel hinnangu andmisel.

Seltsi üheks esimeseks ettevõtmiseks sai aga 1989. aasta 29. aprillil mälestustahvli avamine Haapsalus majal, kus elas missionär Anna Hedvig

Armeenia noormeestest koosnev Lõbusate ja Leidlike Klubi on Eestile kuulsust toonud Lätist, Leedust, Peterburist ja mujaltki

Büll. See vapper naine päästis aastail 1915–1922 Türgis (vt peatükk „Paiknemine ja kujunemine”) hukkumisest palju armeenia lapsi. Tänutäheks on Eestis elavad armeenlased võtnud oma hoole alla Haapsalus asuva laste hooldekodu.

28. mail 1992. aastal algas Eesti Raadios armeenia raadiosaade „Tsitsernak” (‘Pääsuke’). Seda saadet juhivad tänaseni Gohar ja Jüri Vardanjan. Saate tunnusmeloodia pärineb laulust „Tsitsernak”, mille meloodia on helilooja Komitas kirjutanud XIX sajandil Tartu ülikoolis õppinud G. Dohojani sõnadele.

11. novembril 1993. aastal asutati Eesti Püha Gregoriuse Kogudus. Selle vanem on tänaseni Karen Ter-Ovanesjan. Aadressil Tartu maantee 16 asuvas kirikus toimub igal pühapäeval jumalateenistus. 2001. aastal tähistasid Eestis elavad armeenlased kiriku õuel Armeenia ristiusustamise 1700. aastapäeva.

8. aprillil 1997 nimetati Tallinna Armeenia Kultuuriselts ümber Tallinna Armeenia Rahvusseltsiks. 24. aprillil 1998 loodi Eesti Armeenia Rahvusühing. Selle juhatuses esimeheks valiti Garik Iknojan, kellest sai 1999. aastal Armeenia aukonsul Eestis.

Konsulaat asus oma tegutsemise ajal Armeenia Kultuurikeskuse ruumes Kuninga 4. Sealsamas asuvad ka Tallinna Armeenia Rahvusselts, pühapäevakool ja raamatukogu.

Eestis tegutseb 10 ametlikult registreeritud armeenia kultuuri- ja spordi ning noorteorganisatsiooni. Igati edukas on olnud jalgpalliklubi Ararat Albert Stephanjani juhendamisel, samuti spordi- ja kultuuriselts „Nairi“ Rudolf Azarumjani juhtimisel.

Eestis elab praegu umbes 2000 Armeeniast pärit inimest. Nende seas on teadlasi, ühiskonnategelasi, kunstnikke, ajakirjanikke, pedagooge, arste, muusikuid, ärimehi, sportlasi. Neil kõigil on oma osa selles, et ka eestlastel on olnud võimalus osa saada armeenia rikkast omanäolisest kultuurist. Neil kõigil on oma osa Eesti elus.

Aga niimoodi vastastikku teineteist toetades sünnibki arusaam sellest, mis on oluline. Sünnib vastastikune mõistmine.

*Eestis elavad armeenlased koos Armeenia Vabariigi suursaadiku
Ašot Galojaniga*

KASUTATUD ALLIKAD

Trükised

- Армянская кулинария. Коллектив авторов. Ереван, 1983.
- Арутюнова-Фидан. Повествование о делах армянских. Москва, 2004.
- Байрон об Армении и армянах. Ереван, 1983.
- Брюсов, В. Поэзия Армении и её единство на протяжении веков. Москва, 1975.
- Верфель, Ф. 40 дней Муса Дага. Ереван, 1984.
- Восканян, К. Битва за Армению. СПб, 2006.
- Геворков, Б. Возвращение в Эрэрум. Москва, 2005.
- Григорян, Р. Армянская диаспора Эстонии. Нарва, 2000.
- Гуайта, Д. Крик с Арарата. Армин Вегнер и геноцид армян. Москва, 2005.
- Гуайта, Д. 1700 лет верности. История Армении и ее церкви. Москва, 2005.
- История армянского народа в вопросах и ответах. Ереван, 2004.
- Кривоусков, В. Армения, Армения... 200 вопросов – 200 ответов о стране и народе с библейских времен и до наших дней. Москва, 2006.
- Лэнг, Д. Армяне. Народ созидатель. Москва, 2004.
- Нейман, М. Армяне. Москва, 2005.
- Оганджян, А. 1915 год. Неоспоримые свидетельства. СПб, 2006.
- Петросян, Е. Армянская Апостольская Церковь. Эчмиадзин, 1996.
- Петросян, Э. Боги и ритуалы древней Армении. Ереван, 2004.
- Тер-Акопян, А. История и культура армянского народа с древнейших времен до начала 20-го века. Москва, 2005.
- Тер-Нерсисян, С. Армения. Быт. Религия. Культура. Москва, 2007.
- Хачикян, А. История Армении (краткий очерк). Ереван, 2004.
- Эмин, Г. Семь песен об Армении. Москва, 1981.
- Энциклопедия „Чудеса Армении“. Под редакцией Диланяна, С. Ереван, 2004.

Internet

<http://www.armeniainfo.am>

<http://www.gov.am>

<http://www.parliament.am>

<http://www.president.am>

<http://www.tourismarmenia.ru>

*XIII sajandist pärinev Armeenia
kauba-purjelaeva analoog – purjelaev Kilikija –
on külastanud ka Tallinna*